

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAMU HARCAMALARININ BÜYÜME
ÜZERİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebru KAYA
200412505003

Balıkesir 2006

ÖZET

KAMU HARCAMALARININ BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ebru KAYA

Yüksek lisans Tezi, İktisat Bilim Dalı
Danışman: Yard. Doç. Dr. Hicran SEREL
Temmuz 2006, 62 sayfa

Bu çalışmanın amacı, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini kısa ve uzun dönem açısından incelemektir. Bu amaçla öncelikle büyüme ve kamu harcamaları teorik çerçevede ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkileri Keynes ve Wagner teorileri açısından incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, 1968-2004 dönemi için, kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasında, kısa dönemli ilişki bulunmaktadır. Ayrıca yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise kamu harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Keynesyen teoriyi destekler niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Ekonomik Büyüme, Kamu Harcamaları

ABSTRACT

IMPACT OF GOVERNMENT EXPENDITURES ON ECONOMIC GROWTH

Ebru KAYA

**Master Thesis, Department of Economics
Supervisor: Yard. Doç. Dr. Hicran SEREL**

The purpose of this paper is to investigate impact of government expenditures on economic growth for the short run and the long run. In this context, we display government expenditures and economic growth as theoretical perspective firstly. We investigate impact of government expenditures on economic growth for both Keynesian theory and Wagner theory. The results show that, there is a shortrun relationship between government expenditure and economic growth for the period 1968-2004. Moreover, according to the findings of Granger causality test; there is unidirectional causality between government expenditure and economic growth. With these findings we can say that our study support Keynesian theory.

Key Words: Economic Growth, Government Expenditures

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini kısa ve uzun dönem açısından incelemektir.

Tezimi aldığım andan itibaren tezimin her aşamasında beni yönlendiren ve çalışmama büyük destek veren tez danışmanım değerli hocam Hicran Serel’ e, tez konumu hazırlarken veri ve ulaşamadığım makaleleri elde etmemi sağlayan, aynı zamanda ekonometri alanında bilgi birikimiyle bana yardımcı olup desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Erdal Karagöl’ e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca ekonometri konusunda takıldığım konularda bana yardımcı olan ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Oktay Öksüzler ve iktisat bölümü araştırma görevlileri Hasan Murat Ertuğrul ve Erman Erbaykal’ a, son olarak da tezimin kontrol ve düzenleme aşamasında desteğini esirgemeyen değerli hocam Alparslan Serel’ e teşekkür etmek isterim.

Balıkesir 2006

Ebru Kaya

İÇİNDEKİLER

	Sayfa no
ÖZET	<i>iii</i>
ABSTRACT	<i>iv</i>
ÖNSÖZ	<i>v</i>
İÇİNDEKİLER	<i>vi</i>
TABLolar LİSTESİ	<i>viii</i>
GRAFİKLER LİSTESİ	<i>ix</i>
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	4
BÜYÜME MODELLERİ	4
1.1. Neo-Klasik Büyüme Modeli	6
1.1.1. Neo-klasik Büyüme Modellerinin Varsayım ve Sonuçları	9
1.2. İçsel Büyüme Modelleri	10
1.2.1. Ar-Ge' ye Dayalı Yeni İçsel Büyüme Modelleri	11
1.2.1.1. Paul Romer'in Modeli	11
1.2.1.2. Grossman ve Helpman Modeli	12
1.2.1.3. Aghion ve Howitt' in Modeli	12
1.2.2. Yatırımlar Yoluyla Teknolojinin ve Bilgi Birikiminin İçselleştirilmesine Dayalı Büyüme Modelleri	13
1.2.2.1. Romer' in Modeli	13
1.2.2.2. Lucas' ın Modeli	14
1.2.2.3. Rebelo' nun Modeli	14
1.3. Büyüme Modellerine Göre Devletin Rolü	14
1.3.1. Klasik Büyüme Modellerinde Devletin Rolü	14
1.3.2. Keynesyen (Harrod-Domar) Büyüme Modellerinde Devletin Rolü	16
1.3.3. Neo-klasik Büyüme Modellerinde Devletin Rolü	17
1.3.4. İçsel Büyüme Modellerinde Devletin Rolü	18
II. BÖLÜM	
KAMU HARCAMALARI ve İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ	20
2.1. Kamu Harcamalarının Tanımı	20
2.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	21

2.2.1. Reel Harcamalar- Transfer Harcamaları Ayırımı	22
2.2.2. Cari Harcamalar- Yatırım Harcamaları Ayırımı	24
2.2.3. Verimli- Verimsiz Harcamalar Ayırımı	25
2.3. Kamu Harcamalarının Sınırları	26
2.4. Kamu Harcamaları Hakkındaki Görüşler	27
2.4.1. Buchanan- Wagner Hipotezi	33
2.5. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri	34
2.5.1. Gerçek Artış Nedenleri	34
2.5.2. Görünüşte Artış Nedenleri	35
2.6. Kamu Harcamalarının GSMH' ya Oranı	36
III: BÖLÜM	
KAMU HARCAMALARI- EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	38
IV. BÖLÜM	
TÜRKİYE' DE KAMU HARCAMALARI ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	45
4.1. Türkiye' de Kamu Harcamalarının Gelişimi (1950-2004)	45
V. BÖLÜM	
MODEL ve TAHMİN SONUÇLARI	56
5.1. Data ve Model	56
5.2. Birim Kök (Durağanlık) Testleri	57
5.2.1. Dickey-Fuller ve ADF (Augmented Dickey Fuller) Testi	58
5.3. Ko-Entegrasyon (Eşbütünleşme) Testleri	61
5.4. Granger Nedensellik Testleri	63
SONUÇ	65
KAYNAKÇA	68
EK (Eviews Çıktıları)	72

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Tablo 4.1. Konsolide Bütçe Dengesi 1950-1974

Tablo 4.2. Konsolide Bütçe Dengesi 1975-2004

Tablo 4.3. Konsolide Bütçe Dengesi 1950-2004 GSMH' ya Oranları

Tablo 3.4. Kamu Harcamaları Alt Kalemleri

Tablo 5.1. ADF Testi Sonuçları

Tablo 5.5. Johansen Eşbütünleşme Testi

Tablo 5.3. Granger Nedensellik Testi

GRAFİKLER LİSTESİ

- Grafik 4.1.1950-1974 Yılları Kamu Giderleri
- Grafik 4.2. 1975-2005 Yılları Kamu Giderleri
- Grafik 4.3. Cari/ Yatırım/ Transfer Harcamaları
- Grafik 5.1 Serilerin Grafikleri

GİRİŞ

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki özellikle 1929 ekonomik krizinden sonra daha çok merak edilen konu haline gelmiş ve 1950'lerden sonra bu konuda kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. En temel tartışma konularından biri devletin ekonomiye müdahale edip etmemesi gerektiği, eğer müdahale edecekse sebepleri ve müdahale yöntemlerinin neler olması gerektiğidir.

Devletin iktisadi hayattaki yeri konusunda iki temel görüş vardır. İlki, Adam Smith'le başlayan ve 1929 ekonomik krizine kadar etki olan liberal düşüncedir. Bu görüşe göre serbest piyasa ekonomisi, ekonomik başarı ve büyümenin en temel aracı olarak kabul edilmektedir. Bu sistemde her şey piyasa tarafından belirlenmekte ve devletin piyasaya hiçbir şekilde müdahale etmemesi gerektiği önemle vurgulanmaktadır. İkinci görüş ise İkinci Dünya Savaşından sonra Keynes tarafından ortaya atılmış ve etkisini 1970 stagflasyon krizine kadar sürdürmüştür. Bu görüşe göre ise, İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomik faaliyetleri ve özel sektör için düzenleyici rolünün giderek arttığını gözlenmeye başlamıştır. 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon krizi ise liberal düşüncüyü tekrar ön plana çıkarmıştır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan makro ekonomik sorunların en büyük nedeni kamu kesimi büyüklüğü ve buna bağlı olarak kamu finansman açıkları gösterilmektedir. Kamu harcamalarındaki artışın, ekonomik gelişme sonucu mu ortaya çıktığı yoksa hükümetlerin bu harcamaları ekonomik gelişmeyi sağlamak için bir politika aracı olarak kullanmalarından mı kaynaklandığı sorusu bu yöndeki çalışmaların başlıca kaynağı olmuştur.

Kamu harcamalarının gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde zaman içerisinde artış eğiliminde olduğu gözlenmiştir. Kamu sektörünün toplam ekonomik

faaliyetler içindeki payının ekonomik gelişmeyle birlikte arttığı fikrini ortaya atan iktisatçı Adolph Wagner' dir. Bu görüş kamu harcamaları artış kanunu olarak da bilinmektedir.

Diğer taraftan Keynes' e göre ise kamu harcamaları iktisadi büyümeyi etkileyebilecek ve kısa dönem dalgalanmaları düzeltebilecek bir politika aracı olarak görülmektedir. Devletin özel sektör çıkarları ile toplumsal çıkarlar arasında uyum sağladığı düşünülmektedir

Bu çalışmanın amacı Türkiye' de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Bu amaçla konu önce teorik yönleriyle ele alınmış, daha sonra ise kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki, 1968-2004 yılları verileri kullanılarak ampirik olarak test edilmiştir.

Konu üç bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde iktisadi büyüme kavramı, iktisadi büyümeye etki eden faktörler ile büyüme modellerinin zaman içerisindeki gelişimi ve son olarak da büyüme modellerinde devletin rolü ele alınmıştır.

İkinci bölümde kamu harcamalarının tanımı ve sınıflandırılması, kamu harcamalarını sınırları, kamu harcamaları hakkındaki klasik ve modern görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca kamu harcamalarının görünüşte ve gerçekte artış nedenleri incelenmiş, kamu harcamalarının GSMH içindeki payı konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise kamu harcamaları- ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalar literatür olarak verilmiştir.

Dördüncü bölümde Türkiye' de kamu harcamaları ile iktisadi büyüme ilişkisi incelenmiştir. Öncelikle Türkiye' de 1950-2004 yılları arasındaki kamu harcamalarının gelişimi ele alınmış ve bu dönemlerde izlenen politikalar incelenmeye çalışılmıştır.

Son olarak beşinci bölümde ise Türkiye’ de 1968-2004 yılları arasındaki veriler kullanılarak kamu harcamaları- ekonomik büyüme ilişkisi ekonometrik olarak test edilmiştir.

1. BÖLÜM

BÜYÜME MODELLERİ

Bir ülkede büyümenin sağlanabilmesi için ya fiziki üretim kapasitesinin artması yada mevcut kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlayan yeni teknolojilerin bulunması gerekmektedir.Daha teknik olarak ifade etmek gerekirse üretim olanakları eğrisinin sağa doğru kayması ifade edilmektedir(Masatçı,2000:6).Ülke üretim olanakları eğrisinin altındaki bir noktada kapasite artırımına gitmeden veya teknolojik bir yenilik yapmadan da varolan atıl kapasitesini kullanarak üretimini artırıp büyümesini gerçekleştirebilir. Ancak bir noktadan sonra bu büyüme üretim olanakları eğrisinin sınırına ulaştığında bu sınırın ötesine geçemeyecektir.Buradan uzun dönemli büyümenin gerçekleşmesi için üretim olanakları eğrisinin sağa kaymasının yanında üretim kapasitesinin artırılarak kullanılması ve yeni teknolojinin üretim sürecine dahil edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Büyümenin en temel unsuru sermaye yatırımı olarak kabul edilmektedir. Teorik düşünceler ve yapılan araştırmalar sermaye yatırımı ile milli gelir arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu ilişki uzun dönemler için daha anlamlı olmaktadır.

Üretimin sermaye ile birlikte emek ve doğal kaynakların kullanılmasıyla yapıldığı açıktır. Bu nedenle eğer sermaye, emek ve doğal kaynakların kullanımında bir verimliliğe sahip oluyorsa milli gelirin artmasına sebep olacaktır.Yoksa emek ve doğal kaynakların kullanımı sabit olduğunda sermayenin artması iktisadi büyüme yönünden fazla bir anlam ifade etmez.

Sermaye ve çalışan kişi sayısı birbirine uygun olarak artsa bile büyüme hızı devamlı artmamaktadır. Bu durumda en etkin faktör teknolojik gelişme olmaktadır.

Teknik gelişme içinde, emeğin kalitesindeki düzelmeyi, sermayenin verimliliğinin artırılmasını, birim maliyetlerde meydana gelen düşmeyi, milli ekonominin bir bütün olarak daha iyi örgütlenmesini sayabiliriz (Hatipoğlu, 1987: 325-328).

Kısaca iktisadi büyümeyi etkileyen unsurları;

- İstihdam imkanlarının artışı,
- Doğal kaynakların artışı,
- Teknolojik bilgi şeklinde yorumlayabiliriz.

Büyümeyi belirleyen faktörler, ekonomideki üretim kapasitesini artıran faktörlerdir. Bu faktörler; işgücü miktarındaki artış, fiziki sermayedeki artış, beşeri sermayedeki artış ve faktör verimliliklerindeki artıştır.

Ekonomik büyümenin kaynağını ekonomi dışı etkenlere bağlayan teorilere genel olarak “dışsal büyüme modelleri” denilmektedir. Diğer taraftan, büyümenin devamlılığını sağlayan faktörlerin, ekonominin kendi iç dinamikleri tarafından belirlendiğini söyleyen modeller ise “içsel büyüme modelleri” olarak adlandırılmaktadır. İçsel büyüme modelleri dışsal büyüme modellerinin eksikliklerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

1930’ lu yıllarda Keynes’in etkisiyle başlayan 1950’ lerin başlarına kadar yoğun olarak tartışılan büyüme modelleri, 1980’ li yıllara kadar yaklaşık otuz yıl boyunca ekonomi literatüründe geri plana itilmiş ancak daha sonra içsel büyüme modelleri geliştirilmeye başlamıştır.

Solow’ un sınıflandırmasını dikkate alarak, geçmiş elli yıl içinde büyüme teorisine olan ilginin üç büyük dalga geçirdiğini söyleyebiliriz: İlki, Harrod ve Domar’ ın çalışma modellerine dayanan Keynezyen dinamik analiz niteliğindeki büyüme modelleridir. İkinci dalga Solow-Swan ile başlayıp gelişen neo-klasik büyüme modelleridir. Üçüncü dalga ise 1980’lerin ortalarından başlayarak günümüze kadar gelişme gösteren ve neo-klasik modellere bir tepki olarak doğan içsel (endojen) büyüme modelleridir (Atagün, 2004: 3).

Geleneksel modellerde hükümetin ekonomiye müdahalesi kaynak dağılımını bozucu etki yaptığından gereksizdir çünkü iktisat politikalarının uzun dönemli büyüme üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Büyüme etkisi kısa dönemler için geçerlidir. Bu modellerde uzun dönemli büyüme tasarruf oranı, nüfus artış hızı ve teknolojik gelişme gibi dışsal faktörler tarafından belirlenir. Buna karşın içsel büyüme modellerinde, fiziksel ve beşeri sermaye yatırımları, AR-GE sektörü ve yaparak öğrenme yollarıyla ortaya çıkan örneğin teknolojik gelişme, ekonominin uzun dönemde büyümesine neden olur. İçsel büyüme modelleri üç grup halinde sıralanabilir:

- Birinci grupta P. Romer, Aghion ve Howitt ve Grossman ve Helpman gibi iktisatçıların yaptıkları çalışmalarla gelişen AR-Ge sektörünün uzun dönemli etkileri ele alınmıştır.
- İkinci grupta AK tipi modeller yer almıştır. Bu modellerde yeniden üretilmeyen (işgücü vb.) girdiler dışarıda bırakılmıştır. P. Romer, Rebelo ve Lucas' ın temel öngörüsü, fiziksel sermaye yatırımlarının yaparak-öğrenme sürecini harekete geçirerek verimliliği içselleştireceği ve artıracığıdır.
- Üçüncü grup modeller, geleneksel makro üretim fonksiyonuna beşeri sermayeyi eklemeye çalışmaktadır (Atagün, 2004: 4).

1.1 Neo-Klasik Büyüme Modeli

1930'lu yıllarda ortaya atılan Keynezyen statik teoriyi, Harrod ve Domar, büyüme teorisiyle dinamikleştirmeye çalışmışlardır. Harrod-Domar büyüme modeli, girdiler arasındaki ikame oranının çok küçük kabul edildiği bir üretim fonksiyonuyla, kapitalist sistemin kararsız bir yapıya sahip olduğunu ileri sürer. Ekonominin istikrarlı bir şekilde büyümesini devam ettirebilmesi için garantili büyüme hızının (G_w), doğal büyüme (G_n) oranına eşit olması gerekmektedir. "Harrod' a göre böyle bir büyüme olağanüstü bir durum olup ancak bütün beklentilerin gerçekleşmesi halinde mümkündür. Dolayısıyla G_w ile G_n birbirlerine eşit olmayacağı gibi, sistemin kendiliğinden bu eşitliği sağlaması da söz konusu değildir." (Peterson, a.g.e.: 489). Ekonominin kendiliğinden dengeye gelebileceğini savunan bu görüşe neo-klasik iktisatçılar karşı çıkmıştır. Harrod ve Domar modelleri, faktörler arasında ikame olanaklarının mümkün

olmadığı ve hem marjinal hem de ortalama olarak tasarruf meylinin sabit olduğu varsayımına dayanıyordu.

Neo-klasik büyüme teorisi 1950' lerde geliştirilmiş bir teoridir ve buna en büyük katkıyı Robert Solow yapmıştır. Solow ve Swan, Harrod- Domar modelinde gerek talepte gerek üretim fonksiyonunda varsayılan sertlikleri ortadan kaldırmak için tam istihdam ile sermayenin tam kullanımını bir arada ve kendiliğinden sağlayan, istikrarlı neo-klasik büyüme modelini meydana getirmişlerdir. Nitekim, Solow modelinde üretim açısından faktör ikame imkanlarının veya fiili sermaye- hasıla oranının değişebilirliği kabul edilmekte ve Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile çalışılmaktadır. Talep açısından ise faiz haddinin ve faktör fiyatlarının değişebilirliği ve yatırım talebinin faiz elastikliğinin yüksek olduğu varsayılmıştır. Bu varsayımlara göre Solow modelinde yatırım talebinde hızlandırıcı etkisi ortaya çıkmamakta, yatırım seviyesi faizin değişebilirliği ve yatırımın faiz elastikiyeti yoluyla tasarruf seviyesine göre kendiliğinden ayarlanabilmektedir. Bu husus sermaye-hasıla oranını değiştirebilmekte, böylece ekonomi dengeli büyümeyi sağlayabilmektedir (Ulusoy, 1989: 52).

Solow büyüme modeli:

- Model oluşturulurken, dışa kapalı ve hükümet müdahalesinin olmadığı bir ekonomi göz önünde bulundurulmaktadır:

$$Y_t = C_t + I_t$$

- Yatırım ve tasarruf çıktının yani gelirin sabit bir kısmıdır.

$$I_t = sY_t$$

- Nüfus işgücüne eşittir ve dışsal olarak belirlenmektedir.
- $Y(t) = F(K(t), N(t))$

Çıktı (Y), fiziksel sermaye (K) ve işgücü (N)' dir. Üretim bu girdilerin bir fonksiyonudur ve veri sermaye işgücü düzeyinde üretim, teknolojik gelişme yoluyla artırılabilmektedir. Fonksiyon sermaye ve işgücü girdisine göre ölçeğe göre sabit getirilidir.

$$y = f(k)$$

Burada $y = Y/N$ ve $k = K/N$ dir.Eşitliğe göre etkin işgücü birimi başına çıktı, ekonominin tümündeki fiziksel sermayenin değil, etkin işgücü birimi başına fiziksel sermayenin bir fonksiyonuna dönüşmektedir.

Solow büyüme modeline alternatif olarak Ramsey, Cass ve Koopmans (RCK), tasarrufları, sınırsız zaman boyutunda yaşadıkları kabul edilen hane halkının, kuşaklar arası tüketim ve tasarruf kararlarına dayalı olarak içselleştirmektedir.

Bu modelde firmalara ilişkin varsayımlar, Solow büyüme modeli ile aynıdır. Farkı ise, hane halkının tüketim –tasarruf kararlarını, dönemler arası tercih fonksiyonuna göre oluşturmasıdır.Hane halkının gelirleri, işgücü ve sermaye gelirlerinden oluşmaktadır.Hane halkı toplam gelirini, yaşamı boyunca elde edeceği faydayı maksimize edecek şekilde tüketim ve tasarruf arasında dağıtır. Hane halkının dönemler arası fayda fonksiyonu şöyledir:

$$U = \int_{t=0}^{\infty} e^{-\rho t} u(C(t)) \frac{L(t)}{H} dt = \int_{t=0}^{\infty} e^{-\rho t} \frac{C(t)^{1-\theta}}{1-\theta} \frac{L(t)}{H} dt, \quad \theta > 0, \quad \rho - n - (1-\theta)g > 0$$

Burada $C(t)$, t anındaki tüketim düzeyi, $u(\cdot)$, anlık fayda fonksiyonu; $L(t)$, ekonomideki toplam nüfus; H , hane halkının sayısı; θ , dönemler arası fayda fonksiyonu ikame esnekliğinin tersi; p , öznel indirgeme oranıdır. p . ne kadar büyük olursa, hane halkı gelecekteki tüketimi bugünkü tüketime daha çok tercih edeceklerdir. Modelde belirsizlik olmadığından dolayı, hane halkı tüketimini θ değerine göre dönemlere yaymaktadır. θ ne kadar küçük olursa, tüketim artışı karşısında marjinal fayda o ölçüde yavaş azalır ve buna bağlı olarak hane halkı tüketimini daha geniş dönemlere yayar. θ sıfıra çok yaklaşırsa, fayda fonksiyonu doğrusallaşır, yani hane halkı öznel indirgeme oranı ve sermaye piyasasının getiri oranına göre tüketimini dönemler arasında daha oynak hale getirir (Ateş, 1998: 17).

1.1.1. Neo-klasik büyüme modellerinin varsayım ve sonuçları

Bu modelin varsayımları şöyledir:

- Model oluşturulurken, dışa kapalı ve hükümet müdahalesinin olmadığı bir ekonomi göz önünde bulundurulmaktadır:

$$Y_t = C_t + I_t$$

- Yatırım şu şekilde ifade edilmektedir:

$$I_t = sY_t$$

- Yatırım ve tasarruf çıktının yani gelirin sabit bir kısmıdır.
- Nüfus işgücüne eşittir ve dışsal olarak belirlenmektedir.
- Toplam çıktı neo-klasik üretim fonksiyonuna göre üretilmektedir:

$$Y_t = F(K_t, N)$$

- Ölçeğe göre sabit getiri vardır:

$$\mu Y_t = (\mu K_t, \mu N)$$

- Faktörlerin marjinal verimlilikleri azalan bir seyir izlemektedir. Üretimin Cobb –Douglas üretim fonksiyonuna göre gerçekleştiği varsayıldığında:

$$Y_t = bK_t^\beta N^{1-\beta}$$

Bu teknolojinin dışsal olarak belirlendiği ve sermaye ile emek arasında ikame olanaklarının mümkün olduğu varsayımları da eklenebilir.

Bu varsayımlar altında değerlendirildiğinde, model bir takım sonuçlara ulaşmaktadır. Bu sonuçların en önemlilerinden biri, durağan durum başına çıktı düzeyidir. Durağan durumda sermaye düzeyi ile nüfus aynı oranda artmakta dolayısıyla da kişi başına çıktı ve kişi başına sermaye düzeyleri değişmemektedir. Buna göre ülke, veri tasarruf ve teknoloji düzeyi ile sabit nüfus artış hızı varsayımı altında belli bir kişi başına gelir düzeyinin üzerine çıkamayacaktır. Sonuç olarak eğer bir ekonomi dengeden uzaklaşacak olursa, hiçbir müdahaleye gerek kalmaksızın tekrar denge düzeyine dönebilir.

Neo-klasik büyüme modelinin bir diğer önemli sonucu ise “yakınsama hipotezidir.”Bu hipoteze göre, uzun dönemde, ülkelerin kişi başına çıktı düzeyleri birbirlerine yaklaşacak ve ülkeler arasındaki refah farklılıkları ortadan kalkacaktır. “Modele göre bir ülkenin kişi başına gelirinin büyüme oranı, kişi başına gelirinin başlangıç düzeyi ile ters orantılıdır. Eğer ülkeler arasında yapısal göstergeler ve teknolojik düzey bakımından benzerlikler varsa, fakir ülkeler zengin ülkelere daha hızlı büyüme eğiliminde olacaklardır. Bu nedenle de ülkeler arasında, kişi başına gelir düzeyleri açısından bir yakınsama söz konusu olacaktır.”(Barro, 1991: 407)

Bu yakınsamanın esas sebebi, üretim faktörlerinin marjinal getirilerinin “azalan” nitelikte olmasıdır. Gelir düzeyi düşük olan ülkelere sermayenin marjinal verimliliği yüksektir. Gelir düzeyi yüksek ülkelere ise tersi olarak sermayenin marjinal verimliliği düşüktür.

Neo-klasik modele göre, hiçbir devlet müdahalesinin olmadığı bir durumda ekonomi bir müddet sonra durağan duruma gelecek ve büyümesini sürdüremeyecektir. Büyümenin sürdürülebilmesi için dışsal bir faktöre ihtiyaç vardır; bu faktörde teknolojik gelişmedir.

1.2. İçsel Büyüme Modelleri

Solow tarafından oluşturulan ve sonraları geliştirilen neo-klasik modeller dönemin koşullarına uygun olması nedeniyle önemli modeller arasındadır. Ancak yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren, özellikle gelişmiş ülkelere, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte neo-klasik modeller geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Solow modelinin varsayımları arasında, gelir düzeyi düşük ülkeler ile yüksek ülkelere arasındaki farkın kapanması gerekiyordu. Ancak bu fark kapanmamış aksine daha da artmıştır. Ayrıca sermayenin azalan marjinal getiriye sahip olduğunu söyleyen varsayımına göre bu faktöre bol miktarda sahip olan ülkeler daha az sahip olan ülkelere göre daha yavaş bir büyüme göstereceklerdi; bu konuda yapılan çalışmalar ise bu ülkelerin büyümelerinde yavaşlama yaşanması gerekirken gelir düzeyi düşük olan ülkelere aralarındaki farkın daha da açıldığını göstermişlerdir. Neo-klasik modelin

geçerliliğini yitirmesi sonucunda, 1986 yılında , Paul Romer tarafından “Increasing Returns and Long Run Growth” isimli çalışmasında “içsel büyüme teorisi” ortaya atılmıştır.Bu teori esas itibariyle neo-klasik modele bir alternatif niteliğindedir.İçsel büyüme modellerini Ar-Ge’ye dayalı ve yatırımlar yoluyla teknolojinin ve bilgi birikiminin içselleştirilmesine dayalı olarak iki başlık altında incelenecektir.

1.2.1 Ar-Ge’ ye Dayalı Yeni İçsel Büyüme Modelleri

Bu grup büyüme modellerinde üç yaklaşım belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Paul Romer modeli; Grossman ve Helpman modeli; Aghion ve Howitt modeli’dir.Bu modellerin özü; AR–GE faaliyetleri, bu sektörde istihdam edilen beşeri sermaye bu sektörde üretilen yeni ürünlere dayalı bir büyüme modeli olmasıdır. Ekonominin uzun dönemde sürdürülebilir büyüme etkisine sahip olması, ekonominin bu sektöre aktardığı araştırmacı sayısına bağlıdır.

1.2.1.1 Paul Romer’ in Modeli

Romer’ in bu modelinde büyüme, teknolojik gelişme ile olmaktadır. Teknoloji, rekabete konu olmayan bir iktisadi unsur olduğundan çözümlene tam rekabet piyasası yerine tekelleri rekabet piyasası altında yapılmakta ve tek denge çözümü elde edilmektedir. Çalışmalardan çıkan temel sonuçlar:

- Beşeri sermaye stoku büyüme oranını belirlemektedir.
- Ekonomi denge halindeyken Ar-ge sektörüne tahsis edilen beşeri sermaye miktarı çok düşüktür.
- Ekonomik büyüme için nüfusun büyük olması tek başına yeterli değildir.

Romer’ in görüşlerinin iki dayanak noktası vardır: Birincisi, teknolojik gelişme büyümenin ana dinamiğidir.Teknolojik gelişme sermaye birikimini teşvik eder ve her ikisi birden, işgücü başına üretimin artmasını sağlarlar. İkincisi, teknolojik gelişme ekonomik karar birimlerinin girişimleriyle gerçekleşmektedir. Teknolojinin içselliği de bu girişimlerden kaynaklanmaktadır(Romer, 1990: 2).

1.2.1.2 Grossman ve Helpman Modeli

Bu model aynı zamanda ürün çeşitlendirmesi ve içsel teknolojik gelişme modeli olarak da adlandırılabilir. Firmaların teknolojik gelişmenin de etkisiyle, uluslararası piyasaları içine alacak şekilde mal çeşitlendirmesine gitmeleri ve bu şekilde patent haklarından yararlanarak tekelleri güçler elde etmelerinin, ekonomik büyümeye etkileri bir çok araştırmacının çalışma konusunu oluşturmuştur. Firmaların bu mal çeşitlendirme olgusunun arkasındaki tekelleri güç düşüncesi, firmaların AR-GE yatırımlarına önem vermelerini sağlamıştır. Bu nedenle modeller aksak rekabet piyasalarına dayalı olarak oluşturulmuştur.

Grossman ve Helpman'ın çalışması iki modelden oluşmaktadır. Birinci model, ürün çeşitlendirmesi ve tekelleri güçlerden oluşmaktadır. Bu modele göre ekonomide tüm tasarruflar, yeni teknolojilerin yaratılmasına yönlendirilmektedir. AR-GE çalışmaları; birincisi üretim maliyetlerini azaltarak daha iyi üretim süreçlerinin geliştirilmesi ve ikincisi yeni tasarımlara sahip malların üretilmesi olmak üzere iki amaca dönük olarak yapılmaktadır. Ancak burada üzerinde durulan konu yeni tasarımlara sahip malların üretilmesidir. Firmalar varsayımda yeni üretecekleri tasarımlar için patent haklarına güvenerek ikame olanaklarının olmaması durumunda tekelleri rantlar elde edecekleridir (Atagün, 2004: 11). İkinci modelde ise ekonomide AR-GE yatırımları yoluyla tekelleri rant elde eden özel sektör girişimcileri olduğu gibi bunun yanında rekabete konu olmayacak şekilde kamusal nitelikte üretilen ve tüm girişimcilerin kullanımına açık yeni ürünler de yer almaktadır.

1.2.1.3 Aghion ve Howitt' in Modeli

Aghion ve Howitt, Schumpeter'ın "yaratıcı yıkım" sürecine dayalı içsel büyüme modelini geliştirmişlerdir. Schumpeter'e göre girişimciler tarafından ortaya çıkarılan her yeni üretim yöntemi, yeni ürün vb. kendisinden öncekini ortadan kaldırarak ekonomiye sunulur. Beklenen ekonomik büyüme oranı, ekonomi içinde yapılan AR-GE faaliyetlerinin miktarına bağlıdır. İçinde bulunulan dönemdeki AR-GE çalışmalarıyla, bir sonraki dönemin beklenen AR-GE çalışmaları negatif ilişkilidir. Bunun iki nedeni

vardır. Birinci neden “yaratıcı yıkım” nedenidir.Çünkü sonraki dönemde AR-GE çalışmalarının yoğunluk kazanacağına dair beklentiler yükseldikçe, bulunan dönemdeki yenilikler hızla ve kolaylıkla gözden çıkarılacak ve bunlara yapılan teknolojik geliştirme yatırımları zayıflayacak ve bunun neticesinde rantlar düşecektir.İkinci neden ise iki sektörlü (AR-GE ve imalat) ekonomide izlenen dönemde AR-GE yatırımlarının yüksek olacağına dair beklentiler yükseldikçe, bu sektördeki işgücü talebi ve dolayısıyla ücretler yükselecek, rantlar azalacaktır. Girişimcilerin bu gelişmeler karşısında, gelecek dönemde yapmayı planladıkları AR-GE yatırımları da küçülecektir (Ateş, 1998: 46).

1.2.2 Yatırımlar Yoluyla Teknolojinin ve Bilgi Birikiminin İçselleştirilmesine Dayalı Büyüme Modelleri

Modellerin temel özelliği, uzun dönemli sürdürülebilir ekonomik büyümenin, yatırımlara ve bu yolla da bütün ekonomiye sağlayacağı pozitif dışsallıklara bağlanmasıdır.Bu nedenle Arrowgil bir yaklaşımla fiziksel sermaye teşvik edilerek, düzey etkisinin yanında büyüme etkisi de yaratılabilir.

1.2.2.1 Romer’ in Modeli

AR-GE modelinde, AR-GE sektörünün modele sokulmasıyla büyüme etkisinin pozitifliği sağlanmıştır. Romer’ in bu modelinde ise sermaye birikimi ve yatırımlar sınırsız bir şekilde genişlemekte ve bu yatırımlar yoluyla oluşan bilgi birikimi ölçeğe göre artan getirinin çalışmasına bunun sonucunda da ekonomik gelişme yalnızca düzey değil büyüme etkisine de sahip olmaktadır. Bu modelde asıl varsayım, ölçeğe göre getirdir. Bilgi, azalan getiriyle çalışan AR-GE sektörünün bir ürünü olarak alınmıştır. Bilgiye ilişkin yatırımlarda dışsallıklara sahiptir. Bir firma tarafından yaratılan bir bilginin başka firmalarca da kullanılması olanaklıdır ve bütün ekonomi için dışsal pozitif fayda yaratmaktadır. Bilgi üretim sektörüne ölçeğe göre azalan getiri varsayımı, tüketim ve faydanın çok hızlı büyümesini önlemek için konulmuştur.

1.2.2.2 Lucas' ın Modeli

Modelin varsayımları:

- Ekonomi kapalıdır ve tam rekabet piyasası ile çalışmaktadır.
- Ekonomik karar birimleri gelecekteki fiyatlar konusunda rasyonel bekleyişlere sahiptir.
- Ekonominin teknolojisi; ölçeğe göre sabit getirilidir.
- Kişi başına reel tüketim, akım değişkendir ve tek sektörlü olan bu modelde ilgili mal cinsinden tanımlanmaktadır.

Bu modelde Lucas, tek sektörlü bir ekonomide fiziksel sermaye ile birikim ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nüfus dinamiği dışsal olarak ele alınmış, ayrıca paraya dayalı değişim olgusu ve finansal piyasa dinamiğinin etkisi de dışlanmaktadır. Lucas, Solow' un doğrudan bir büyüme teorisi geliştirmeye yönelik davranmadığını yalnızca ABD ekonomisinin büyüme dinamiklerini incelerken sonuçlar çıkardığını düşünmüştür.

1.2.2.3 Rebelo' nun Modeli

Rebelo' ya göre ekonomilerin farklı büyüme hızlarına sahip olmaları iktisat politikalarının bir sonucudur. Bu tür modellerde, örneğin gelir vergisi gibi iktisat politikaları, fiziksel sermaye yatırımlarının getiri oranını azaltarak sermaye birikim oranını düşürür ve bu nedenle büyüme oranı azalır. Rebelo, vergilemenin büyüme oranlarının farklılaşmasındaki önemi, konunun neo-klasik büyüme modellerinde yeterince işlenmemiş olmasını da saptayarak vurgulamaktadır (Atağün, 2004: 14).

1.3 Büyüme Modellerine Göre Devletin Rolü

1.3.1 Klasik Büyüme Modellerinde Devletin Rolü

D. Ricardo' ya göre üretim (Y), sermaye (K) ve emek (L) girdilerinin bir fonksiyonu olmakta, kullanılan girdi miktarı arttıkça üretimde artmaktadır.

$$Y = f(K, L)$$

A. Smith' e göre sermaye artışı tasarrufa, emek artışı ise işçilerin geçimi için ayrılan kaynakların büyüklüğüne bağlıdır. Kişiler yaşam şartlarını devamlı olarak iyileştirmeye çalışırlar. Bu nedenle tasarruf güdüsü, savurganlık (eğlenceye yönelik) güdülerinden daha kuvvetlidir. Sermaye tasarrufla artar, israf ve kötü yönetimle (savurganlık) azalır. Bazı kişilerin bazen savurgan olmaları geçicidir ve diğer bazı kişilerin artan tasarrufları bu durumu dengeler. Ancak kamu kesiminde gelirin büyük bir kısmı üretken olmayan kişilerin geçimi için harcanır ve bu durum sermaye birikimini azaltır. Çünkü üretken olmayan emeğin ulusal gelirdeki payı arttıkça üretken emeğin payı azalır, çalışma ve toplam ürün azalır. Bu yüzden büyük ulusları kişilerin savurganlığı değil, kamu israfı ve kötü yönetim batırır (Demir, 2002: 341).

Thomas R. Malthus ve David Ricardo, Smith' den daha kötümser düşüncelere sahiptirler. Malthus' un nüfus teorisine göre; nüfus arzı geometrik dizi (1, 2, 4, 8, 16, 32), yiyecek arzı aritmetik dizi (1, 2, 3, 4, 5, 6) şeklinde arttığından her 25 yıllık dönemde doğum oranları yüksek olduğundan nüfus ikiye katlanırken, toprak arzı sabit olduğundan yiyecek arzı en fazla başlangıç yılındaki kadar artmaktadır. Bu dengesizlik ilkel toplumlarda açlık ve sefalet, medeni toplumlarda ise ahlaki ve yasal kurullarla dengelenir. Ahlaki kurullar açlıktan dolayı çocuklarının ölmesini istemeyen ebeveynlerin daha az çocuk yapmaları, yasal kurullar ise erken yaşta evlenmelerin yasaklanması şeklinde olmaktadır (Demir,2002:341). Nüfus artış hızını düşürmek için yasal kurulları uygulayan devlet gelecek dönemler için insanları açlık ve sefaletten kurtaracağı için etkin devlet olmaktadır.

Ricardo' nun ücret teorisine göre emek faktörünün biri doğal diğeri piyasa fiyatı olmak üzere iki fiyatı vardır. Doğal fiyat işçinin ve ailesinin geçimini sağlayan ücret düzeyidir. Piyasa fiyatı doğal fiyata yakın bir yerdedir. Eğer piyasa fiyatı doğal fiyatı aşarsa emekçiler iyi beslenir; evlenmeler artar; ölümler azalır ve emek faktörü artar. Piyasa fiyatının doğal fiyatın altına düşmesi durumunda ise bunun tersi olur. Dolayısıyla ücretler geçimlik düzeyinde, emek arzı da piyasanın emeğe ihtiyaç duyduğu düzeyde sabitlenir (Savaş, 1999: 322-323). Kısacası emek faktörü için ayrılan kaynaklar artıp emekçilerin yaşam şartları iyileştikçe, evlenmeler ve emek arzı artar; fiili ücret düzeyi düşer ve işçiler tekrar geçimlik bir düzeyde yaşama mahkum olurlar.

1.3.2 Keynezyen (Harrod- Domar) Büyüme Modellerinde Devletin Rolü

Domar (1970); büyümeyi yatırım (I), yatırımın potansiyel sosyal ortalama verimliliği (σ) ve çarpanın ($1/ 1-c$) değerine bağlamıştır. Yatırımların bir gelir, bir de kapasite artırıcı etkisi vardır. Dengeli büyümenin olabilmesi için bu iki etkinin birbirine eşit olması gerekir. Yatırımın kapasite artırıcı etkisi yatırım ile onun potansiyel sosyal ortalama verimliliğinin çarpımına eşittir:

$$\frac{dP}{dt} = I\sigma$$

σ pozitif bir sayı olduğu müddetçe her yeni yatırım; ekonominin üretim kapasitesini, dolayısıyla üretimini $I\sigma$ oranında artırır. Yatırımın gelir artırıcı etkisi ise, Keynezyen çarpan aracılığıyla ortaya çıkar. Veri marjinal tüketim meylinde (c) gelir artışı yatırım artışı ile çarpanın ($1/ 1-c$) çarpımına eşittir:

$$\frac{dP}{dt} = \left(\frac{dI}{dt} \right) \frac{1}{1-c}$$

Eğer özel kesimin harcamaları herhangi bir sebeple azalırsa bu boşluğu kamu harcama artışıyla doldurmak gerekir. Başlangıçta dengede olan bir ekonomide, dengeli büyümenin sürdürülebilmesi için yatırımların kapasite artırıcı etkisi ile gelir artırıcı etkilerinin aşağıdaki denklemdeki gibi birbirine eşit olması gerekir (Demir, 2002: 342):

$$\frac{dP}{dt} = \frac{dY}{dt} \quad \text{veya} \quad I\sigma = \left(\frac{dI}{dt} \right) \frac{1}{1-c}$$

Eğer $dP/dt > dY/dt$ olursa toplam arz toplam talebi aşar, tüketilmeyen mallar kalır, işsizlik ve deflasyon sorunu ortaya çıkar. $dP/dt < dY/dt$ olursa toplam arz toplam talebe cevap veremez, enflasyon sorunu ortaya çıkar. Domar modelinde; eksik istihdam düzeyinde toplam talebin toplam arzdan daha hızlı artması sorun yaratmaz. Bunun nedeni harcama artışının çarpan aracılığıyla milli geliri, milli gelirin de tasarrufları

artırmasıdır. Tam istihdam halinde ise talep arzdan daha hızlı bir artış gösterdiğinde enflasyon ortaya çıkmaktadır.

Harrod ayrıca fiili büyüme oranı G , planlanan büyüme oranı G_w , ve doğal büyüme oranı G ayrımı yapmıştır.

$$G = G_w$$

Eğer $G > G_w$ olursa, ekonomi planlananın üstünde performans gösterir ve gelir artar. Artan gelir zincirleme etkilerle tüketim, tasarruf ve yatırımı uyarır; ekonomi sürekli genişleyen bir sürece girer. $G < G_w$ olursa, ekonomi planlananın gerisinde bir performans gösterir ve sürekli daralan bir sürece girer. Bu eşitlikleri kurmak ve devamını sağlamak için devletin müdahalesi gerekir.

Bu modelde (Harrod- Domar) büyüme bıçak sırtı denge şartlarına bağlanmıştır ve bu dengenin sağlanabilmesi için müdahaleci devlet modeli ortaya çıkarılmıştır. Kamu harcamalarındaki artışın milli gelir ve tasarrufu da artırdığı düşünülmüş ve bu nedenle kamu açıkları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bütçe açıkları da emisyonla finanse edilmeye çalışıldığında enflasyon olgusu gündeme gelmiş; iç borçla finanse edilmeye çalışıldığında ise faizlerin arttığı görülmüştür. Bütçe açıklarının dış borçla finanse edilmesi durumunda ise ilk etki olarak enflasyon ortaya çıkmış daha sonra ise döviz kurları ve devletin borç yükü artmıştır.

1.3.3 Neo-klasik Büyüme Modellerinde Devletin Rolü

Burada Solow-Swan modeli esas alınmıştır. Çıktı düzeyi (Y), sermaye (K), etkin emek (AN ; A emek birikimli teknolojik gelişme, N emek)(Demir,2002:344):

$$Y = F(K, AN)$$

Bu fonksiyonun homojen olduğu düşünüldüğünde $Y/AN = F(K/AN, 1)$ olmakta, 1 sabit olduğundan etkin eme başına çıktı düzeyi ($y = Y/AN$) etkin emek başına sermaye stokunun ($k = K/AN$) fonksiyonu olmaktadır (Demir,2002:344):

$$Y = f(k)$$

Fonksiyona göre büyüme etkin emek başına sermaye stoku artışına bağlı olduğundan, asıl mesele etkin emek başına sermaye stokunun nasıl artacağıdır.

$$k^* = sf(k) - (n+g+\delta)k$$

s marjinal tasarruf meyli, k etkin emek başına sermaye stoku, n nüfus artış oranı, g emek birikimli teknolojik gelişme hızı, δ amortisman oranı ve k^* etkin emek başına sermaye stokundaki değişmedir. $sf(k)$ bütün tasarrufların yatırıma dönüştüğü varsayıldığında etkin emek başına fiili yatırımı, $(n+g+\delta)k$ ise etkin emek başına başa-baş yatırımı temsil eder. Buna göre s arttıkça etkin emek başına fiili yatırım; n , g ve δ arttıkça da etkin emek başına başa-baş yatırım artar. Etkin emek başına sermaye stokunun artması için etkin emek başına fiili yatırımın, etkin emek başına başa-baş yatırımı aşması gerekir (Atagün, 2004: 21).

Solow büyüme modelinde; Keynezyen büyüme modelindeki devlet müdahalesi kalkmıştır. Emek faktörü analizin ileriki aşamalarında emek başına sermaye stokunu azaltarak büyümeye zarar verir hale gelmiştir. Dışsal olarak alınan teknolojik gelişme çıktı düzeyini artırdığı halde, emek birikimli teknolojik gelişmenin emek arzını artırarak etkin emek başına sermaye stokunu, fiili yatırımı ve çıktı düzeyini azaltması bir çelişki olmuştur (Atagün, 2004: 21).

1.3.4 İçsel Büyüme Modellerinde Devletin Rolü

Bu kısımda Lucas'ın beşeri sermaye ve Rivera-Batis Romer'ın Ar-Ge modeli ele alınarak bu modellerde devletin kapsamı araştırılacaktır.

Lucas'ın çalışmalarından devletin büyümedeki rolü ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

- Kapalı ekonomi politikalarını sürdürmede uzun süre ısrar eden ülkeler geri kalırlar.
- Beşeri sermaye birikimini artırmaya, yurtdışına yönelik beyin göçünü önlemeye ve diğer ülkelerin beşeri sermayelerinden yararlanmaya yönelik politikalar büyümeye olumlu katkı yaparlar.
- Beşeri sermaye birikimi belli bir düzeye ulaşınca yurtdışından yurtiçine yönelik beyin göçü artar, yurtdışına yönelik beyin göçü azalır. Beşeri

sermaye birikimi gittikçe kolaylaşır ve devletin beşeri sermaye birikimi gittikçe kolaylaşır ve devletin beşeri sermaye birikimi oluşturmaya yönelik yükümlülüğü azalır.

Romer ve Rivera-Batiz' in çalışmalarından ise devletin büyümedeki rolü ile şu çıkarımlar yapılabilir:

- Devletin bilgi stokunu artırmaya, Ar-Ge' yi teşvik etmeye ve benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkelerle entegrasyon yapmaya yönelik politikaları büyümeye olumlu katkı yapar.
- Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeleri yakalayabilmeleri beşeri sermaye, bilgi birikimi, teknolojik gelişme, Ar-Ge, pozitif dışsallıklar ve ölçek ekonomiler konusunda gösterecekleri başarıya bağlıdır.
- Gelişmekte olan ülkelerde devlet yabancı dil öğrenimi, yurtiçi ve yurtdışı eğitim ve araştırma olanaklarının artırılması, yabancı sermaye girişinin teşviki, iletişim ağlarının geliştirilmesi, girimcilerin ihtiyaç duydukları bilgilere daha kolay ulaşmalarının sağlanması, patent ve mülkiyet haklarının korunması gibi konularda daha etkin rol almalıdır (Demir, 2002: 349).

II. BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI ve İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ

Kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki en çok merak edilen konulardan biri olmuş ve bu konudaki bir çok teorik yaklaşım yapılan ampirik çalışmalarla test edilmektedir. Ancak yapılan çalışmalarda, bu konu üzerinde tam bir mutabakatın sağlanamadığını göstermektedir. Bu bölümde öncelikle kamu harcamaları ile ilgili teorik bilgiler verilecektir.

2.1 Kamu Harcamalarının Tanımı

Kamu harcamalarının asıl amacı toplum ihtiyaçlarını karşılamak olmakla birlikte, önemli ekonomik ve sosyal etkilere de neden olabilmektedir. Devlet kamu gelirleri aracılığıyla milli gelirin önemli bir kısmını ekonomiden çekmek ve kamu harcamaları yoluyla tekrar ekonomiye aktararak değinildiği gibi önemli sosyal ve ekonomik etkiler meydana getirir.

Kamu harcamaları dar veya geniş anlamda ele alınabilir. Dar anlamda kamu harcamaları; merkezi idare tarafından gerçekleştirilen hizmetler dolayısıyla yapılan harcamaları ifade etmektedir. Geniş anlamda kamu harcamaları ise; merkezi idare harcamalarını, devletin ve yerel kuruluşlarının iktisadi girişimleri ve sosyal güvenlik hizmetleri dolayısıyla yüklendiği harcamaları kapsamaktadır. Bu harcamalar her ülkede değişen yapıya sahiptir (Akdoğan, 1987:52-53).

Kamu harcamalarının miktarı, niteliği, alanı ve kapsamı üzerinde ayarlamalar yapılması suretiyle genel bütçeye dahil merkezi yönetim ve bağlı dairelerin, yerel yönetim ve katma bütçeli dairelerin harcamaları dikkate alınmaktadır.

Siyasal olarak yapılan devlet müdahalesi ile beraber ticari ve sınai faaliyetlerinin de dikkate alınması geniş kapsamlı kamu harcamaları kavramını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Sosyal Güvenlik Kurumları (Emekli Sandığı, SSK) ve kamunun özel işletmelerin sermayesindeki payı ne olursa olsun dikkate alınması gerekir.

Ancak, geniş kapsamlı kamu harcamalarının sınırlarını belirlemede karşılaşılan zorluklar; özel kesimin finansmanında kamu payının net olarak ortaya konulamaması ve fon akımlarının sağlıklı olarak belirlenememesi dar kapsamlı kamu harcamaları kavramının kullanılmasını gerekli kılmaktadır (Sönmez, 1988: 5-6).

Brown ve Jackson' a göre:

- Kamu sektörü ile ilgili, bütçede yer alıp üretilen mal ve hizmetlerin maliyeti kamu harcamaları olarak kabul edilmelidir
- Kamunun aldığı kararlar sonucu özel sektörde gerçekleşen harcamalar kamusal nitelikli değildir.

Yukarıdaki yaklaşıma göre harcamaların ancak kamu bütçesinde yer alanları kamusal kabul edilmektedir. Bu da kamu harcamalarının dar kapsamlı olarak ele alınmasının gerektiğini ifade etmektedir.

2.2 Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamalarının kapsam ve içerik yönünden sınıflandırmaya tabi tutabilmek için öncelikle kaynak dağıtımının ve üretimin dört şekilde gerçekleştirilebileceğini dikkate almak gerekir;

- Kamu tarafından üretilen ve bedelsiz olarak dağıtılan mal ve hizmetler,
- Özel firmalar tarafından üretilen ve kamu tarafından bedelsiz olarak dağıtılan mallar ve hizmetler,
- Kamu tarafından üretilen ve piyasada bedel karşılığı satılan mallar ve hizmetler,
- Özel firmalar tarafından üretilip piyasada satılan mallar ve hizmetler.

Yukarıdaki üç üretim ve dağıtım kamu sektörü ile ilişkilidir. Nitekim R. Musgrave ilk iki dağıtım ve üretim biçimini kamusal arz, üçüncüsünü ise kamusal üretim sınıfına sokmaktadır (Musgrave, 1976: 67). Mal ve hizmetler tüketiciye bütçe kanalıyla bedelsiz olarak sunuluyorsa kamusal arz söz konusu olmaktadır.

Kamusal üretimde, tüketicilerin bir bedel ödemesi gerekirken kamusal arz, kamunun özel işletmelerden satın aldığı mal ve hizmetleri tüketiciye bedelsiz devretmesi şeklinde olabilir (Sönmez, 1988: 8).

Kamu harcamalarının iktisadi sınıflandırılması, bu harcamaların doğrudan doğruya tahsis edildikleri yer itibariyle meydana getirdikleri etkiler bakımından yapılabilir.

2.2.1 Reel Harcamalar – Transfer Harcamaları Ayırımı

Reel harcamalar karşılığında devlet, mal ve hizmet satın aldığı için yeni gelir akımları doğar ve milli gelir artar. Transfer harcamaları ise milli gelir üzerinde doğrudan doğruya etkiye sahip değildirler. Sadece satın alma gücünün özel şahıslar ve sosyal tabakalar arasında el değiştirmesine neden olurlar. Bu el değiştirmeler genellikle karşılıksız yapılır ve adı geçen harcamalar yoluyla milli ekonomideki mal ve hizmet akımında değişiklik olmaz. Aslında transfer harcamaları yoluyla ortaya çıkan reel harcamalara devlet sebep olmaz; bu harcamalardan yararlananlar sebep olur.

Reel harcamalar devletin geleneksel fonksiyonunu ifade ederken yaptığı harcamalardır; askeri harcamalar, idari harcamalar, milli eğitim harcamaları vb. Günümüzde ise bu harcamalara yatırım harcamalarının da ilave edilmesi gerekmektedir. Transfer harcamaları için ise, devlet borçlarının faizleri, sosyal yardımlar, iktisadi gayeli mali yardımlar, özel yatırımları teşvik için verilen avanslar ve yapılan ikrazlar yer alır. Ancak, reel harcamalar – transfer harcamaları ayırımı aslında tamamen aydınlığa kavuşmuş değildir. Örneğin; iktisadi ve mali konularla ilgili yapılan bütün harcamaların transfer harcaması olduğu söylenmektedir. Fakat kamu harcamalarının karşılığı olarak kişilerin gelirleri üzerinden yapılan zorunlu transferler de(vergi); maaş alan memur ile vergi mükellefleri arasında yapılan bir değer nakli söz konusudur. Transfer

harcamalarında ölçü kamu makamlarının yaptığı ödemelerin karşılığını almamış olmaları olduğundan maaş ve ücretlerin de transfer harcaması sayılması yanlıştır.

Devlet borçlarına ödenen faiz de ayrı bir sınıflandırma sorunu doğurmaktadır. Devlet borçları faizinin borcunu verimli yerlerde kullanılması halinde reel harcama sınıfına girmesi lazımdır. Buna karşılık bir savaşın finanse edilmesi için devlet tarafından kabul edilen ve verimsiz yerlere harcanan borç grafiğinin de transfer harcaması olması lazımdır. Bununla beraber borcun ne kadarının verimli ne kadarının verimsiz alanlara harcandığını saptamak son derece zordur.

Devletin emekli memurlara ödediği maaşların hangi harcamalar arasında sayılacağı konusu da transfer harcamaları konusunda başka bir sorunu oluşturmaktadır. Emeklilere ödenen maaşlar ile harp gazi ve malullerine ödenen maaşların ayrılması gerekirken bu yapılmamıştır. Aslında memur emeklisinin aldığı maaş, belki de hizmet görmekte olduğu yıllarda karşılığını tam olarak almadığı maaşının ertelenmiş bir ödemesidir. Bu durumda emekli maaşının reel harcama sınıfına girmesi gerekir. Ancak uygulamada transfer harcaması sayılmıştır.

Transfer harcamalarının bütçede önemli oranda yer alması refah devleti fikirlerinin gün geçtikçe kuvvet ve alan kazanmasından ve bununla ilgili harcamaların geniş ölçüde kamu makamları tarafından yapılmasından ileri gelmektedir.

Doğrudan (dolaysız) yapılan transfer harcamalarını kamu hizmetlerinin parasız görülmesiyle karıştırmamak gerekir. Devletçe geniş ölçüde parasız yapılan sağlık, milli eğitim, bayındırlık hizmetleri vb. hizmetler kişiler arasındaki gelir dağılımının denkleştirilmesi konusunda doğrudan doğruya yapılan transfer harcamaları ile aynı etkileri meydana getirirler. Fakat bu harcamalar karşılığında devlet mal ve hizmet, üretim faktörleri satın aldıklarından bu harcamalar karşılıklı harcamalardır.

Transfer harcamaları şöyle sınıflandırılabilir (Türk, 1983: 33-38);

- Dolaysız transfer harcamaları içinde devlet borçlarının faizleri, harp,gazi ve malullerine ödenen maaşlar, sosyal yardımlar vb.

- Gelir ve sermaye transferleri harcamaları,
- Verimli verimsiz transfer harcamaları.

Bu sınıflandırmaya göre “iktisadi gayeli mali yatırımlar verimli, sosyal gayeli mali yatırımlar verimsizdir” demek istenir. Ancak hangi harcamaların verimli hangilerinin verimsiz olduğu konusu daha sonraki bir başlıkta açıklanacaktır.

2.2.2 Cari Harcamalar – Yatırım Harcamaları Ayırımı

Cari ve yatırım harcamaları sınıflandırılması yapılırken ilk olarak, hangi harcamaların yatırım harcaması olduğu, ikinci olarak da hangi yatırımların kamu yatırımları arasında yer alacağı konularının belirlenmesi gerekmektedir. Yatırım harcamaları üretim kapasitesini arttırmak için yapılan ve milli gelire katkıda bulunan harcamalardır (Susam ve Yılmaz, 2001: 5). Türkiye’ de 1964’ de yapılan bütçede aşağıdaki harcamalar yatırım harcamaları niteliğinde bulunmaktadır.

Etüt ve proje giderleri,

- Yapı, tesis ve büyük onarım giderleri,
- Makine, teçhizat ve taşıt alımları ve onarımları (Genel ve Katma Bütçeler Tahlil Raporları, 1964: 9).

Teoride hangi yatırımların kamu yatırımları sayılması gerektiği konusunda şu noktalarda uzlaşmaya varılmaktadır:

- Doğrudan (dolaysız) devlet tarafından yapılan yatırımlar,
- Devletin mali yardımları ve iştirakleri dolayısıyla yapılan yatırımlar,
- Devletin kurduğu kredi müesseselerinin aracılığıyla borçlanma ve avanslar yoluyla yapılan yatırımlar,
- Harp tahribatının onarılması amacıyla devlet tarafından yapılan yatırımlar (Kalkınma Planı, 1964: 9).

Bütün bu harcamaların ortak özelliği sermaye birikimi, üretim kapasitesi ve istihdam yaratma ile ilgili harcamalar olmasıdır.

Cari harcamalar, kamu hizmeti sunmak için gerçekleştirilen, ele alınan dönemde milli hasılaya katkı yapan ve o dönemde tüketilen harcamalardır (Susam ve Yılmaz, 2001: 4). Bu giderlerin bazıları iktisadi gelişme ile ilişkili bulunmuştur. İktisadi gelişme cari giderleri daha çok milli eğitim, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi sonucu insan üzerine yapılan yatırımlar olarak adlandırılan cari yatırımlardır.

Türkiye konsolide bütçesinde yer alan cari harcamalar, personel ve diğer cari harcamalar olmak üzere iki kısımda gösterilmektedir. Personel harcamaları içerisinde; genel ve katma bütçeli kuruluşlarda çalışanların aylıkları, sözleşmeli personel ücretleri, işçi ücretleri, sosyal yardımlar ve ek çalışma karşılıkları, tazminat ve ödüller, ödenekler, tedavi yardımı ve cenaze giderleri ile diğer personel giderleri yer almaktadır. Diğer cari harcamalar ise devletin temel fonksiyonlarının görülebilmesi için personel giderleri dışında yaptığı gerekli harcamalardır. Bu kalemler bütçe denklığıne paralel olarak; yolluklar, hizmet alımları, tüketim malları, malzeme ve demirbaş alımlarını kapsamaktadır.

2.2.3 Verimli- Verimsiz Harcamalar Ayırımı

Bu sınıflandırma kesin bir sınırı olmayan sınıflandırmadır. Kamu harcamaları hakkında iki verimlilik anlayışı söz konusudur:

- Verimli harcamalar sosyal faydaya ilavede bulunan harcamalardır. Ancak bu anlayış da tartışmalıdır. Aslında verimli harcamaları milli ekonominin üretim potansiyelini artıran harcamalar olarak anlamak daha doğrudur.
- Verimli harcamalar sınırı: Bu sınıflandırma yatırım harcamaları ve cari harcamalar sınıflandırılması ile karıştırılabilir. Çünkü yatırım harcamaları ülkenin üretim potansiyelinin artırır. Bununla beraber yatırım harcamalarından bazılarının verimsiz sermaye ihtiva edeceğini, cari harcamalarında önemli bir kısmının ekonomide üretimin artmasında faydalı bir rol oynayacağı söylenebilir. Verimli – verimsiz harcamalar sınıflandırmasını reel – transfer harcamaları sınıflandırmasıyla da karıştırmamak gerekir. İktisadi gayeli mali yardımların hepsi üretim

üzerinde aynı derecede etki göstermezler. Cari harcamalardan bazıları da tüketim harcamaları arasına sokulamaz.

Bu durum, ulaştırma ve sağlık harcamalarında da aynıdır. Askeri harcamalar bile uzun vadeli üretimin gelişmesine yardımcı olurlar (Türk, 1983: 38 – 39).

Kamu harcamalarının milli ekonomideki toplam harcamalar,içindeki yeri de göz önünde tutulması gereken önemli bir konudur. Bu nedenle kamu harcamalarının asıl işlevi olan toplumsal ihtiyaçların karşılanması yanında, milli gelirin dağılışı da tam çalışmanın sağlanması ve kalkınma hızının artırılması üzerinde doğrudan doğruya etki yapmaktadır.

Bu nedenle, modern ekonomiler ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesi ve ekonominin dengesinin sağlanması bakımından devlete bağlı hale gelmektedirler.

2.3 Kamu Harcamalarının Sınırları

Kamu harcamalarındaki artışın üst sınırı milli gelirin kendisidir. Bu durumdan önce vergilerle beslenen bir bütçenin bir üst sınırı bulunduğu iddia edilmiştir. Amerikalı iktisatçı Colin Clark vergilerle karşılanan kamu tüketim harcamalarının milli gelirin %25' ini aşamayacağını iddia etmiştir. Bu sınırın aşılması durumunda, bütçenin finansmanı vergilerle sağlanıyorsa işçilerin çalışma istekleri ve işletmelerin maliyetlerinden tasarruf etme eğilimi çok büyük ölçüde kırılır, milli gelir azalır. Ancak bu sınır birçok ülke tarafından aşılmış olduğu halde beklenen sonuç gerçekleşmemiştir. Bununla beraber kamu harcamalarının gittikçe özel tüketimin yerini almasını çalışma, yatırım ve tasarruf isteklerini azalttığı iddiası doğrudur (Bulutoğlu, 1977: 199-201).

Kamu harcamalarının sınırının ne olabileceği konusunda bazı hipotezlere dayanmak gerekir. Peacock – Wiseman sıçrama tezinde; vergi mükellefleri iki ayrı faktörün etkisi altındadır. Bu faktörlerden biri kamu mal ve hizmetlerine olan talepleri, diğeri vergi oranları hakkında besledikleri yargıdır. Bu faktörlerden ilki özellikle gelirin arttığı

dönemlerde, kamu harcamalarının artırılması yönünde olurken, ikincisi, mükellefler üzerinde bir yükü temsil etmesi, harcamaların kısılması veya artırılmaması yönündedir. Zıt yönde çalışan bu güçlerin denge noktası, politik karar organlarınca kamu harcamalarının sınırı olarak kabul edilir. Böylece halkın vergi yükü sınırı teşkil eder (Önder, 1974: 7-17).

Uygulamada kamu harcamalarının sınırı siyasal karar organlarınca içinde bulunan politik ve ekonomik şartlara göre belirlenmektedir. Kamuoyu bu sınırın aşağı çekilmesini istemekte ancak sınırın yukarı çıkmasına neden olabilecek nitelikteki taleplerinden de vazgeçmemektedir.

2.4 Kamu Harcamaları Hakkındaki Görüşler

Klasik görüşe mensup iktisatçılar, çalışmalarını piyasa denge şartlarını sağlama konusunda yoğunlaştırmış ve genellikle özel sektörle ilgili denge meseleleriyle uğraşmışlardır. Adam Smith ve J. Stuart Mill haricindeki klasik iktisatçılar kamu harcamalarıyla hemen hemen hiç ilgilenmemiş, devlete karşı bir tavır takınmışlardır. Smith' e göre, devletin dış güvenliği sağlamak, iç güvenliği ve özel sektörün girmediği, fakat toplum açısından fayda görülen alanlarda üretimde bulunması gerekmektedir. Mill' e göre devletin mutlaka yapması gereken faaliyetler ve tarihi bir gelişim ve diğer sebeplerden dolayı devlet üzerinde yük gibi kalan ve her an devletten ayrılacak faaliyetler olarak ikiye ayrılmaktadır (Devrim, 1983: 90-94).

Klasikler devleti üreticilikten çok tüketici bir teşkilat olarak görüyorlardı. Klasikler devleti, harcamalar aracılığıyla toplumun kullanımına sunulmuş mallardan bir kısmını alarak onu tüketen, dolayısıyla yok eden bir tüketici gözüyle bakmışlardır. Devleti üreten değil tüketen bir kurum olarak görmüşlerdir. Devletin tükettiği mallardan bazı hizmetler görmesine rağmen, harcamalar sonuçta devletin milli gelirden daha yüksek pay almasına, bu nedenle bölüşülecek hasılanın küçülmesine neden olacağından hizmetlerden sağlanacak yarar göz ardı edilebilecektir. Klasikler, sözü geçen anlayışı benimserken, bilerek yada bilmeyerek harcamaların gelir meydana getirici etkisini dikkate almamıştır.

Klasik maliye anlayışına egemen olan ilke, gelirin giderlere uydurulmasıdır. Koruyuculuk görevini yüklenen devlet yapacağı zorunlu giderlere göre gelirini ayarlayacaktır. Bu açıkça “klasik bütçe anlayışındaki denklik” ilkesine verilen önemde görülmektedir (Devrim, 1983: 96-97).

Modern ekonomi ve maliye teorisinin doğuşunu hazırlayan, 1929 dünya ekonomik buhranı, arka arkaya geçirilen ve çok ağır sonuçlar doğuran iki dünya savaşıyla bunları tamamlayan demografik ve teknolojik değişimlerdir.

Bu olaylara bağlı olarak maliye biriminde meydana gelen değişimin en belirgin yönü devletin tarafsızlık ilkesini terk ederek müdahaleci ve aktif bir nitelik kazanmasıdır.

Bunun sonucunda, Keynes tarafından ileri sürülen Genel Teoride, ekonomik dengenin eksik istihdamda da oluşabileceğini, eğer devlet müdahale etmezse tam istihdama bazen veya tesadüfen ulaşılacağını ispatlamıştır. Keynes, para politikası yanında maliye politikası araçlarını da devreye sokmak gerektiğini söylemiştir.

Belirtilmesi gereken nokta; istihdam seviyesinin efektif talebe, efektif talebinde tüketim ve yatırım harcamalarına bağlı olduğu, bu nedenle ekonomik dengenin eksik istihdamda olmasının nedeninin efektif talepten kaynaklandığıdır.

Efektif talep fiilen gerçekleştirilen harcamaların toplamına eşit olduğundan, bu dolayısıyla milli gelire eşit olacaktır. Şu halde milli gelir ve istihdam seviyesini belirleyen faktör efektif talep yani toplam harcamalardır (Nadaroğlu, 1985: 142-145).

Efektif talebi etkileyebilmek ve istihdam seviyesini eksik istihdamdan tam istihdama çıkarmak için eldeki etkin araç kamu harcamalarıdır. Efektif talebi ancak devlet tarafından yapılan harcamalar yükseltebilecektir (Devrim, 1983: 102-104).

Toplam talepteki yetersizlik gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde ayrı ayrı sebeplerden ileri gelmektedir. Keynes' e göre gelişmiş ülkelerde bu durumun sebebi tasarruf fazlalığıdır. Bu fazlalığı telafi edecek harcamalara gerek vardır. Az gelişmiş ülkelerde ise bu durumun sebebi ihtiyarı tasarrufun genellikle verimli alanlara yatırılmayışı ve tasarrufların az oluşudur. Ayrıca bu ülkelerde gelir dağılımının adil olmadığı da buna eklenebilir. Bu nedenle, bu ülkelerde devletin ekonomi içindeki yeri ve payı zorunlu olarak daha fazla olacaktır.

Yeni değerlendirme içinde; devlet harcamalarının veya tüketim giderlerinin aslında mili geliri artırdığı, bir kısım kamu giderlerinin ise sadece bir el değiştirme, transfer niteliği taşıdığı; fakat her iki durumda da bir israfın veya bir değer kaybının olmadığı belirtilmektedir. Bu görüşün kabulü ile, kamu giderlerinin de milli gelirin oluşumu, bölüşümü, kaynakların kullanımı, gelir ve servet dağılımına etkileri yönünden ele alınıp incelenmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Kamu harcamalarının bir mali araç durumuna gelmesi, devletin hukuku, siyasi statü gereği sahip olduğu egemenlik ve otorite hakkı ekonomiye müdahale konusunda devlete yeni ufuklar açmıştır. Böylece genel iktisat analiz yöntemlerinde “çarpan – çoğaltan” ve hızlandıran gibi faktörleri dikkate alan yöntemlerle kamu giderlerinin kantitatif sonuçları hakkında daha sağlıklı bilgi edinme imkanı ortaya çıkmıştır (Devrim, 1983: 104-107).

1929 krizinin sebep olduğu işsizlik dönemi ve ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan durgunluk yılları Keynes teorisini doğrulamış ve büyük itibar görmesine neden olmuştur. Ancak, 1970 sonrasındaki petrol krizinden başka Avrupa ve Amerika' da şiddeti giderek artan enflasyon ve 1940' lı yıllardan farklı olarak enflasyonla birlikte gelen durgunluk ve işsizlik Keynes teorisinde öngörülen tedbirlerin bu yeni durumlarda pek etkili olmayacağını ortaya çıkarmıştır.

Bu nedenlerle, ortaya hareket noktasını talepten değil de arzdan alınması gerektiği ortaya koyulmuştur. M. Friedman' ın öncülüğündeki bu yeni politika arza dayalı iktisat olarak literatüre geçmiştir.

Klasik görüşü hatırlatan bu yeni arz ekonomisinden kamu kesimini küçültülmesi, enflasyonla mücadele için harcamaların kısılması ve sıkı bir politika izlenmesi gibi durumlar önerilmektedir. Ancak bu durum klasik maliye dönemine dönmek değildir. Kamu kesiminin küçültülmesi, bu kesimin piyasaya dönük faaliyetleri için söz konusu olabilir (Ulusoy, 1989: 29).

Arza dayalı iktisadın uygulanması sonucu, enflasyonun hızının yavaşlatılabildiği ve aşağılara çekildiği fiilen görülmüştür. Fakat, harcamaların azaltılması yatırımların durmasına ve işsizliğe neden olmuştur. Dolayısıyla işsizliğin enflasyonun alternatif maliyeti olduğu söylenebilir. Bu nedenle, arza dayalı iktisat tedbirlerinin uygulanması siyasi bir tercih niteliği kazanmış ve nitekim, gelişmekte olan ülkelerde bu konu etrafındaki tartışmalar ideolojik bir nitelik kazanmıştır (Nadaroğlu, 1985: 146-147).

Neo-klasiklerin görüşleri iktisat literatüründe “piyasa ekonomisinin başarısızlığı” olarak da bilinmektedir. Klasik iktisada önemli bir katkı olarak kabul edilen neo-klasik iktisat, piyasa ekonomisinin tek başına optimumu sağlamaktan uzak olduğunu bu nedenle kamu ekonomisine gerek olduğunu savunmaktadır. Neo-klasiklere göre piyasa ekonomisini başarısızlığa uğratan başlıca faktörler, tam rekabetin gerçekleştirilememesi, dışsal ekonomiler, içsel ekonomiler, kamusal malların üretilme zorunluluğu ve marjinal maliyetin sıfır olduğu üretim faaliyetlerinin varlığıdır (Aktan, 2000).

Neo-klasiklerin görüşleri;

- Pozitif dışsallığın bulunduğu alanlardaki faaliyetlerin devletçe desteklenmesini, negatif dışsallığı bulunduğu faaliyetlerin de ya bizzat devletçe yapılmasını ya da bu faaliyetleri yapan özel birimlerin düzenleyici vergiler gibi kurallara tabi tutulmalarını savunurlar.
- Pozitif içselliğin söz konusu olduğu faaliyetlerin KİT'ler aracılığıyla bizzat devletçe yerine getirilmesini savunurlar.
- Tam kamusal mallar dışında yarı kamusal, doğal tekel, merit/demerit malların da kısmen devletçe üretilmesini savunurlar (Aktan, 2000).

Kapitalist ülke ekonomilerinde kamu harcamalarının ve kamu kesiminin gösterdiği gelişmenin, neo-klasik kaynak dağılımı çerçevesinde ele alınmasının yetersizliğini vurgulayan bir yaklaşım da ise kamu harcamaları verilerinin somuttaki gelişme trendini gözleyerek hipotez yada açıklamalar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın iki tanınmış örneği Adolph Wagner ve Peacock ve Jack Wiseman' dır. Adolph Wagner, Avrupa ülkelerinde kamu harcamalarının gösterdiği gelişmeyi izleyerek “Wagner Kanunu” olarak da adlandırılan hipotezini öne sürmüştür. İktisadi gelişme arttıkça kamu harcamaları talibi de artacaktır (Yay, 1993: 97).

Peacock ve Wiseman ise İngiltere'nin kamu harcamaları verilerinden hareketle “sıçrama tezi” olarak adlandırılan hipotezi öne sürmüşlerdir. Devlet olağanüstü iktisadi ve sosyal krizlerin yaşandığı dönemlerde, hem kamu harcamalarını artırır hem de harcamaların vergilerle, vergi oranlarını normal dönemlerde halkın tepki göstereceği seviyelere çıkararak karşılar. Normal döneme dönüldüğünde, halk bu vergi yüküne alışmış olduğundan vergiler eski seviyesine indirilmediği gibi kamu harcamaları da kısılmaz. Kamu harcamaları bir dahaki krize kadar bu yüksek seviyesini korur. Dolayısıyla, kamu harcamalarının gelişme trendi Wagner' in dediği gibi düz bir şekilde değil, kesikli sıçramalar şeklinde yükselme gösterir (Atagün, 2004: 31).

1950' li yılların sonunda başlıca temsilcilerini, James Buchanan, Gordon Tullock, Richard E. Wagner, Geoffrey Brennan' ın oluşturduğu “kamusal tercihler” yaklaşımını görmekteyiz. Kamusal tercihler bağlamında kamu harcamalarındaki gelişmeleri inceleyen çalışmaların ortak teması, toplumsal karar alma sürecinde oluşturulan kararların, demokratik olmadığı ve bireylerin gerçek tercihlerini yansıtmadığı şeklindedir. Demokrasinin işleyiş eksikliklerine ilişkin bu modeller, öncelikle “demokrasi, politik kararların seçmen çoğunluğunun tercihlerini yansıttığı ve onların lehine işlediği bir sistemdir” düşüncesini diğer bir deyişle oy çokluğu ilkesini sorgulamışlar ve giderek bu varsayımın reel hayatta geçerli olmadığını ileri sürmüşlerdir(Yay, 1993: 98).

Kamu tercihi iktisatçıları 1960' lı yılların başlarından itibaren kamu ekonomisinin de piyasa ekonomisi gibi kendi başına optimumu sağlamaktan uzak olduğunu

açıklamışlar ve Piyasa Ekonomisinin Başarısızlığı teorisi' ne karşılık olarak Kamu Ekonomisinin Başarısızlığı Teorisi' ni geliştirmişlerdir (Aktan, 2004: 89). Kamu ekonomisi şu faktörler dolayısıyla başarısızlığa uğramaktadır:

- *Rasyonel Seçmenlerin Bilgisizliği*:Toplumdaki bireylerin eğitim ve kültür düzeylerinin heterojen olması, ayrıca kitle iletişim araçlarının devlet tekelinde olduğu ülkelerde seçmenler gerçek ve doğru enformasyona ulaşamamaktadır.
- *Rasyonel Seçenlerin İlgisizliği*:Piyasa ekonomisinde bireyler satın alacakları mal ve hizmetler için derinlemesine araştırma yapma ihtiyacı hissederken oylamada bulunsa da bulunmasa da kendisine kamusal mal ve hizmet arz edileceğinin farkındadır bu nedenle bireyler tercihlerini oy mekanizması aracılığıyla açıklarlarken ihmalcı ve ilgisiz davranırlar.
- *Rant Kollama*:Baskı ve çıkar grupları, iktidar partisi ve bürokrasi üzerinden lobicilik yaparak bunları kendi çıkarları doğrultusunda etkileyerek rant kollamaya çalışırlar
- *Logrolling(oy ticareti)*: Bu mekanizma seçim sonrası seçmen tercihlerinin optimumdan uzaklaşmasına neden olur.Bu mekanizma ile siyasal karar alma sürecinde milletvekilleri oyları maksimize etmek için kendi seçim bölgelerine daha fazla hizmet götürmeye çabalarlar. Bu da bütçe kaynaklarının o alanlara kaydırılmasına neden olur.
- *Politik miyopluk*: Politikacılar oylarını maksimize etmek için uzun dönemde ekonomiye yararlı olabilecek politikalar yürürlüğe koymak yerine kısa sürede sonuç alınabilecek politikalar yürürlüğe koymayı tercih etmektedirler. Kamu literatüründe bu olaya “politik miyopluk” denilmektedir.
- *Oybirliği İlkesinin Gerçekleştirilmemesi*: Gerçek yaşamda oybirliği ilkesinin gerçekleştirilmesi oldukça güç ve hatta imkansızdır. Çağdaş demokrasilerde, basit çoğunluk ilkesine göre alınan kararlar, çoğunluğun azınlığı sömürmesine yol açmaktadır.
- *Kamusal Mal ve Hizmetlerin “Bohça” Şeklinde Sunulması*:Kamusal mal ve hizmetlerin bir bütün halinde arz edilmesidir. Bu haliyle kamusal mal ve hizmetler gerçek toplum tercihlerini yansıtmaz.

- *Ortanca Seçmen Teorisi*: Devletin başarısızlığa uğramasında etkili olan bir diğer faktörde ortanca seçmen teorisidir. Siyasal iktidar, daima oylarını maksimize etmek için ortanca seçmenleri memnun edecek politikaları uygulamak zorundadır. Ortanca seçmen grubu, politikacıların önemli bir oy potansiyelini teşkil etmektedir (Aktan, 2004: 90,91,92).

2.4.1 Buchanan Wagner Hipotezi

Kamusal tercihler yaklaşımının en tanınmış iktisatçılarından James Buchanan ve Richard E. Wagner' in öne sürdükleri hipoteze göre, ABD' de 1950-1976 döneminde kamu harcamalarındaki hızlı artışın nedeni, Keynesgil paradigmanın iktisat politikasını belirlemesi ve bu paradigmanın norm dünyasının reel dünyanın iktisadi ve politik çerçevesi ile uyuşmasıdır. Bu hipotez diğer gelişmiş ülkelere de uygulanabilir (Yay, 1993: 100).

J. Buchanan ve R. Wagner yirminci yüzyılın ikinci yarısında başta ABD olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerde reel iktisadi ve politik dünyanın, Keynesyen norm dünyasına uymadığını; Keynesyen politikaların uygulanmasının ekonomilerde enflasyon ve bütçe açıklarına (aynı zamanda kamu harcamalarındaki artışa) yol açtığını öne sürerler. Onlara göre bütçe kararlarının oluşturulmasının az sayıda bir elit grup tarafından gerçekleştirildiğini varsaymak son derece hatalıdır. Günümüzde temsili demokratik ülkelerde bu işlevi, seçmenlerin baskılarını göz önünde tutmak zorunda olan temsilcilerin kontrolünde hükümetler gerçekleştirir. Keynesyen açık bütçe politikası enflasyona neden olsa da, seçmenler uzun dönemli (fiyatlar genel düzeyindeki artış) etkileri değil, kısa dönemli etkileri (vergilerin kısılması, kamu harcamalarının-hizmetlerinin artırılması) dikkate alırlar. Bu durumda borçlanma ile bütçe açığının finansmanı, kamu kesimince üretilen mal ve hizmetlerin seçmenlerce algılanan fiyatlarını düşürür. Dolayısıyla seçmen tercih ettiği bütçe seviyesi daha yüksek olacak ve bu tercihler politikacılar tarafından politik kararlara dönüştürülecektir (Yay, 1993: 100).

Buchanan-Wagner' in söz konusu bu tezleri iki varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, kamu hizmetleri finansmanında vergi ve borçlanma arasında "Ricardo Denklik" görüşünün geçerli olmaması, ikincisi ise seçmen miyopik çıkarlarına hizmet eden demokratik bir hükümetin varlığıdır (Atagün, 2004: 38).

2.5 Kamu Harcamalarının Artışı

Wagner "kamu harcamaları artış kanunu" nda, kamu harcamalarının giderek artışın tesadüfi olmadığını, iktisadi ve siyasi ekenlerin buna neden olduğunu söylemiştir.

Kamusal faaliyetlerin genişlemesi ve kalite yönünden değişmesi bu artma eğiliminin nedeni olmaktadır. Yani, kamu sektörünün GSMH içindeki payının açıklanması söz konusudur. Ancak Wagner kamu sektörünün nispi boyutlarının genişlemesini mi, yoksa kamu sektörünün mutlak boyutlarındaki gelişmeyi mi ele aldığı açık değildir (Önder, 974: 18-21).

2.5.1 Gerçek Artış Nedenleri

- *Devlet Anlayışında Meydana Gelen Değişiklikler:* Devletin günümüzde, daha iyi hayat standardı sağlamak arzusu daha büyük harcamalar yapmasını gerektirmektedir. Bu istek daha yüksek düzeyde bir refah anlayışının yansımasıdır. Okul, yol, su vb artan kişisel refah istekleri devlet tarafından yapılan harcamaların artması eğilimini doğuracaktır.
- *Savaş İle Savunma Harcamalarındaki Artışlar:* Özellikle savaş öncesi ve savaş dönemlerinde kamu harcamaları önemli oranlarda artış göstermektedir. Toplam kamu harcamalarının 1/3 'ü mili savunma harcamalarıdır. Savaş sonrası dönemlerde yapılan savunma harcamaları da savaş dönemlerine oranla hemen hemen aynı seviyededir. Savaş veya diğer sosyal karışıklıklar sonucu kamu harcamalarının ulaştığı yüksek seviye, olayların etkisi geçtiğinde eski seviyeye inmez, harcamalar yüksek seviyede kalır (sıçrama tezi).

- *Teknolojik Nedenler:* Herhangi bir yerde bulun teknolojik yenilik kısa zamanda topluma mal olmakta ve bireylerde bu yenilikten yararlanmak için devlete baskı yapmaktadır. Teknolojik gelişmeler, yeni hizmetlerin gerçekleştirilmesi zorunluluğunun yanı sıra, daha önceden görülmekte olan hizmetlerin daha iyi bir biçimde ifade edilmesine, yani daha pahalıya mal olmasına neden olmaktadır.
- *Sosyal Nedenler:* Ekonomik değişmelerin yanı sıra , toplum yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Toplumda belirlenen amaç doğrultusunda bir eğitim düzeyine ulaşılması için ücretsiz eğitim ve öğretim hizmetleri sunulması, kimsesiz ve düşkünlere, yaşlılara yönelik sosyal tesisler, dinlenme tesislerinin yanı sıra toplumun refah içinde yaşamını sürdürmesi bakımından gerçekleştirilen uygulamalar bütçe rakamlarının yükselmesi sonucunu doğurmuştur (Akdoğan, 1987: 62-63). Ayrıca nüfusun artması da kent hizmetlerinin ve kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetleri zaten eksik ve yetersiz olduğundan, nüfusun hızla artması devlet bütçesi üzerindeki harcama yükünü daha da artırmaktadır.

2.5.2 Görünüşte Artış Nedenleri

- *Para Değerinin Düşmesi:* Geçinme endeksleri yada toptan eşya fiyatlarıyla tespit edildiği gibi paranın satın alma gücü çoğu ülkelerde giderek azaltmaktadır. Kamu hizmetlerinde nitelik ve nicelik yönünden hiçbir değişiklik olmasa bile paranın değerinin düşmesi, değer düşmesi kadar fazla harcama yapılmasını gerektireceğinden, katlanılması gereken kamu harcama rakamları nominal olarak artacaktır.
- *Bütçe Usullerinin Değişmesi:* 20. yüzyılın başlangıcına kadar devlet bütçeleri safi usule göre düzenlenirdi. Buna göre, kamu gelirlerinin tahsili için yapılan masraflar gelirden düşülüyor, geriye kalan tutar bütçede yer alıyordu. Böylece alınan gelirle yapılan harcamaların toplamı tek tek ve açık bir şekilde görülemiyor; gelir ve gider kalemleri birbirini saklıyordu. Bazı sakıncaları görülen bu usul terk edilmiş, yerine gayrisafi usul kabul

edilmiştir. Bütçe usulündeki bu değişiklik ile gider ve gelir kalemlerinin birbiriyle karşılaştırılması yapılmaksızın gösterilmesi bütçe rakamlarının görünürde yükselmesine neden olmuştur (Nadaroğlu, 1985: 160).

- *Ülke yüzölçümü ve Nüfusun Artması:* Ülke sınırlarının büyümesi, kamu hizmetlerinin mevcut olan miktar ve kalitesinde her hangi bir artmaya neden olmamasına rağmen, sunulan hizmetler dolayısıyla yapılan giderlerin artmasına neden olur (Akdoğan, 1987: 60-61). Kamu giderlerinin artışında nüfus artışına bağlı olarak; sağlık, eğitim, konut vb. konulardaki harcamalar da kamu giderlerinin büyümesine neden olmuştur.

2.6 Kamu Harcamalarının GSMH' ya Oranı

Bu ilişki üç tip analiz metoduyla ölçülebilir (Due J.F, 1963.: 43):

- Toplam kamu harcamalarının GSMH' ya oranı
- Kamu hizmetleri değerinin GSMH' ya oranı
- Kamu kesimi katma değerinin GSMH' ya oranı

Birinci ölçü, normal harcama gelirleri yani vergi vb. gelirleri tahsil etmede kullanılabilecek bir ölçüdür. Bu ölçü kamu faaliyetleri ile özel sektör faaliyetlerinin eğilimlerini de ölçmede yararlıdır.

Kamu harcamalarının GSMH' ya oranı belirli amaçlar için yararlı olurken, özellikle trendleri göstermek açısından rakamlar aldatıcı olabilmektedir. Kamu harcamaları rakamları GSMH' da yer almayan transfer harcamalarını da içermektedir. Bu nedenle kamunun ekonomideki nisbi rolü abartılmış olur.

İkinci ölçü, kamu üretiminin değerinin GSMH' ya oranıdır. Transfer harcamalarının değerinin kamu üretiminden düşülmesi gerekir. Bununla beraber bu ölçü, birincisi gibi devletin üretmediği bir çok ürünü dikkate aldığı gerçeğinden dolayı yetersizdir. Örneğin, bir karayolu inşasının maliyeti tüm kamu harcamalarının bir unsurudur. Fakat yolları inşa etmek için kullanılan çimento, demir vb. yapı malzemeleri

ile, bakım ve onarım için kullanılan araç ve gereçler özel sektör tarafından üretilmektedir. Buna karşılık nispeten özel sektör üretimlerinde kullanılan bazı hizmetler kamu kesimi tarafından üretilir. Caddeler, kanalizasyon ve itfaiye hizmetleri örnek verilebilir.

Birinci ve ikinci ölçülerde asıl zorluğun kaynağı sadece nihai ürünün dikkate alınmasıdır. Ara safhada ürünün yapısı dikkate alınmamaktadır.

Üçüncü ölçü ise, amacın toplam üretimde kamu ve özel sektörün oranlarını gösterecek bir ölçünün bulunması söz konusu olduğunda geçerlidir. Kamusal üretimin katma değerinin belirlenmesi ile bu özel sektörün katma değeri ile kıyaslanır. Kıyaslama sonucu nispi üretim faaliyetlerini tahmine yarayan ölçü bulunur (Due,1963 : 44-45).

III. BÖLÜM

DÜNYADA ve TÜRKİYE' DE KAMU HARCAMALARI-BÜYÜME ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kamu harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisi literatürde oldukça tartışılan ve araştırılan bir konu olmuştur. Tarihsel süreç değerlendirildiğinde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının sürekli artış eğiliminde olduğu gözlenmiştir.Bu eğilimin nedenleri konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerden birisi Adolph Wagner'e aittir.Wagner'e göre ekonomik gelişmeyle beraber kamunun ekonomik faaliyetlerinde ve dolayısıyla da kamu harcamalarında bir artışa neden olacaktır. Diğer yandan Keynes ve Keynes' in görüşünü benimseyen iktisatçılara göre ise kamu harcamaları, ekonomik büyümeyi etkilemek ve kısa dönem dalgalanmaları düzeltmek için tasarlanmış bir politika olarak kullanılan dışsal bir faktördür.Wagner yasasında nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru iken Keynes yasası'nda nedenselliğin yönü kamu harcamalarından büyümeye doğrudur(Arısoy, 2005: 2).Kamu kesiminin büyümeyi olumlu mu yoksa olumsuz mu etkilemesi konusundaki bir çok teorik yaklaşım, ampirik çalışmalarla test edilmiştir. Ancak şu ana kadar yapılan çalışmalar, bu konuda tam bir fikir birliğinin sağlanamadığını göstermektedir. Yapılan analizlerde genellikle büyüme için Gayri Safi Milli Hasıla(GNP) ya da onun yerine özel sektör yatırımları ele alınmıştır.

Kamu kesimi büyüklüğü ve ekonomik büyüme ilişkisi konusunda yapılan ilk çalışmalardan Landou(1983), yaklaşık 100 ülke ve 1960-1970 dönemini kapsayan çalışmasında kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Kormendi ve Meguire(1985) ise 47 ülkeyi kapsayan çalışmasında, anlamlı herhangi bir ilişki tespit edememiştir. Ram(1996), kamu sektöründe faktör verimliliğinin özel sektöre kıyasla daha fazla olduğunu ve kamu sektörünün yarattığı pozitif dışsallıklar nedeniyle kamu kesimi büyüklüğünün ekonomik

büyümeyi pozitif yönde etkilediği ileri sürmüştür. Grier ve Tullock(1987), 117 ülke için yaptığı analizde Landou ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Baro(1990), sabit verim varsayımı altında kamu harcamaları büyüklüğü ile tasarruf ve büyüme oranı arasındaki ilişkiyi teorik olarak incelediği çalışmasında kamu harcamalarında meydana gelecek bir artışın, tasarruf ve büyüme oranını azaltacağını ortaya koymuştur. Yamak ve Küçükale(1997), Türkiye için yaptıkları çalışmada kamu harcamaları ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bularak nedenselliğin yönünü büyümeden kamu harcamalarına doğru olduğunu analiz etmişlerdir. Terasawa ve Gates(1998); gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yaptıkları çalışmada, kamu kesimi büyüklüğünün ekonomik büyümeyi gelişmiş ülkelerde negatif, gelişmekte olan ülkelerde ise pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Terzi(1998), kamu harcamaları ve ekonomik kalkınma başlıklı makalesinde kamu harcamaları ve büyümeyi basit regresyon ve eşbütünleşme yöntemine göre incelemiştir; Wagner yasasının geçerli olduğunu bulmuştur. Voss(2000), Amerika ve Kanada için kamu ve özel sektör yatırımları arasında teşvik hipotezi olup olmadığını araştırmıştır. İki ülke içinde dışlama etkisi görülmüş, ancak dışlama etkisinin genişliği ABD' ye göre Kanada' da daha fazladır. Cao ve Li(2001), kamu kesimi büyüklüğü ile büyüme arasındaki ilişkiyi 4 Asya Kaplanı (Singapur, Hong Kong, Tayvan, Kore) ülke için incelemiştir. Kore hariç diğer üç ülkede de kamu kesimi büyüklüğü ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Hong Kong ve Singapur için kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden kamu kesimi büyüklüğüne doğru çift yönlü nedensellik tespit edilirken Tayvan' da kamu kesiminden ekonomik büyümeye, Kore için ise ekonomik büyümeden kamu kesimine doğru nedensellik tespit edilmiştir. Halıcıoğlu(2003), bütçe açıkları/GNP değişkenini de modele kattığı çalışmasında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş ancak nedensellik bulunamamıştır. Şimşek(2004), yaptığı çalışmada kamu harcamalarından ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur. Karagöl(2004), kamu harcamaları, özel yatırım ve GDP serilerini inceleyerek özel yatırım ve kamu harcamaları arasında negatif bir korelasyon olduğunu bulmuştur. Özel yatırımlar üzerindeki kamusal tüketim etkisinin negatif, kamusal yatırımın kamusal tüketim üzerindeki etkisinin de negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Miller ve Russek(1997) ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ele almışlar ve kamu harcamalarını finanse ediliş yöntemlerine göre ayırmışlardır. Savunma, sağlık, sosyal güvenlik ve refah harcamalarındaki artışın gelişmekte olan ülkelerde GDP başına içsel büyümeyi negatif yönde etkilerken gelişmiş ülkelerde ise eğitim harcamaları artışının büyümeyi pozitif etkilediğini bulmuşlardır. Ghali(1999), kamu kesimi büyüklüğü- ekonomik büyüme ilişkisini çoklu ko-entegrasyon tekniğinden yararlanarak 5 değişkenli bir denklem yardımıyla (ekonomik büyüme, kamu harcamaları,yatırım harcamaları, ithalat, ihracat) on OECD ülkesi için test etmiştir. Japonya, Kanada, Fransa, İsviçre ve Norveç' te kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru direkt bir nedensellik söz konusuyken diğer beş ülkede kamu kesimi büyüklüğü, yatırım harcamaları ve ihracat yoluyla ekonomik büyümeyi dolaylı yoldan etkilemektedir. Apergis(2000), Yunanistan için yaptığı çalışmada kamu ve özel sektör yatırımlarının tamamlayıcı mı yoksa ikame mi olduğunu araştırmıştır.Kamu harcamalarını tüketim ve yatırım olarak ayırmış, dışsal kırıma olduğu için veriler 1948-80 ve 1981-96 olarak ikiye ayırmıştır.İlk dönem(1948-80) için kamu ve özel sektör yatırımları arasındaki ilişki pozitif çıkarken ikinci dönemde ilişki negatif çıkmıştır. Nedenselliğin yönü ise kamusal yatırımlardan özel sektör yatırımlarına doğrudur. Ahmet ve Miller(2000) ise kamu harcamalarını borçla veya vergi ile finanse ediliş yöntemlerine göre ayırarak bunların etkilerini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yatırım yönünden incelemiştir. Borçla finanse edilen kamu harcamaları gelişmekte ola ülkeler için pozitif, gelişmiş ülkeler için ise negatif etki göstermiştir. Vergi ile finanse edilen kamu harcamaları ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ikisi içinde yatırımı dışlamıştır. Pererra(2001), kamusal ve özel sektör yatırımlarını önce toplu olarak daha sonra bileşenlerine ayırarak incelemiştir. Toplu olarak bakıldığında toplam kamusal yatırımların özel yatırımları teşvik ettiğini, yatırımlar bileşenlerine ayrıldığında ise kamusal yatırım değişkenlerinin özel sektör yatırımlarını dışladığı sonucuna ulaşmıştır. Laopodis(2001), Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve İspanya için kamusal harcamaları askeri ve askeri olmayan harcamalar şeklinde ayırarak bu harcamaların özel sektör yatırımları üzerindeki etkilerini araştırmıştır.Askeri olmayan harcamaların özel sektör yatırımları üzerindeki etkileri, İspanya hariç Yunanistan, İrlanda ve Portekiz için pozitif ve anlamlı; İspanya için negatif ve anlamlı çıkmıştır. Askeri harcamaların ise özel sektör yatırımları üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Mamatzakis(2001),

Yunanistan için yaptığı analizde kamu harcamalarını tüketim ve yatırım harcamaları şeklinde ayırarak bu harcamaların özel sektör yatırımları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Kamusal yatırım ile özel sektör arasındaki ilişki pozitif çıkarken kamusal tüketim ve özel sektör yatırımları arasındaki ilişki negatif çıkmıştır. Yılmaz ve Susam(2001),Türkiye için yaptıkları çalışmada kamu harcamalarını toplu olarak ve bileşenlerine ayırarak bu harcamaların büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmişleridir. Toplam kamu harcamalarının GNP' yi artırdığını, Harcamalar bileşenlerine ayrıldığında ise harcama kalemlerinin hepsinin GNP' yi artırdığını ancak en etkili kalemin yatırım harcamaları olduğu görülmektedir. Ulutürk(2001), kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında iki sektörlü üretim fonksiyonunu kullanmıştır. Çalışmanın sonunda Türkiye' de kamu harcamalarının büyüme yönlü bir etki yarattığı ve kamu kesiminin büyük olmasının ekonomik büyümeyi hızlandırdığı bulunmuştur. Karagöl(2004), bir diğer çalışmasında kamu harcamalarını tüketim ve yatırım olarak ikiye ayırarak harcamaların özel sektör üzerindeki etkilerini araştırmış;kamusal yatırımların özel sektör yatırımları arasında negatif, özel yatırımlar üzerindeki kamusal tüketim etkisinin negatif, kamusal yatırımın kamusal tüketim üzerindeki etkisinin de negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Arısoy(2005), kamu harcamalarını yatırım, cari, transfer, transfer dışı olarak ayrıma tabi tutmuş ve bu harcamaların GNP üzerindeki uzun dönemli etkilerinin olduğunu bularak GNP' den kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik sonucuna ulaşmıştır.

Tablo 3.1: Kamu Harcamaları-ekonomik büyüme üzerine yapılan ampirik çalışmalar

Yayın Yılı	Yazar ve Model	Çalışılan Dönem ve Ülke	Sonuçlar
1983	Landou	1960-1970 100 ülke	Kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki saptanmıştır.
1997	Miller- Russek	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Savunma,sağlık, sosyal güv. ve refah harc. →büyüme(gelişmiş ülkeler için negatif),eğitim harc.→büyüme (gelişmekte olan ülk. için pozitif)
1997	Yamak,Y.- Küçükale,Y. Ko-entegrasyon, Granger nedensellik	1950-1994 Türkiye	Kamu harcamaları-büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki,nedensellik: büyüme→kamu harcamaları
1998	Terasawa-Gates	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Kamu kesimi büyüklüğünün ekonomik büyümeyi gelişmiş ülk. negatif, gelişmekte olan ülk. pozitif yönlü etkilediğini bulmuştur.
1998	Terzi,H. Basit regresyon, eşbütünleşme	1938-1995 Türkiye	Wagner yasasının geçerli olduğunu bulmuştur
1999	Ghali Granger nedensellik	10 OECD ülkesi	Japonya, Kanada, Fransa,İsviçre ve Norveç için direkt bir nedensellik,diğer 5 ülke için kamu kesimi büy., yat. harc. ve ihr. yoluyla ek. büy. dolaylı yoldan etkilemektedir.
1999	Demirbaş, S.	1950-1990 Türkiye	Wagner yasasının test edildiği çalışmada söz konusu hipotezi destekleyici bir bulgu elde edilememiştir.
2000	Apergis Yapısal kırılma Ko-entegrasyon,Granger nedensellik	1948-80,1981-1996 Yunanistan	1.dön:kamu-özel sek. yat. Negatif 2. dön:kamu özel sek. yat pozitif nedensellik:kamusal yat.→büyüme
2000	Ahmet,H.-Miller,M.	1974-1985 39 ülke(23 gelişmekte,16 gelişmiş)	Borçla fin ed. kamu harc. için gelişmekte ol. Ülk. için etki neg,gelişmiş ülk için poz. Etki Vergi ile fin ed. kamu harc. hepsinde yatırımı dışlamaktadır.

2000	Voss, Graham M. Granger nedensellik	1951-1997 (ABD için) 1951-1996 (Kanada için)	İki ülke içinde dışlama etkisi görülmüş, ancak dışlama etkisinin genişliği Kanada'da daha fazla çıkmıştır.
2001	Pererra Ko-entegrasyon, Var modeli	1956-1997 ABD	Top. kamu harc. özel yat. teşvik ederken, bileşenlerine ayrıldığında özel yat. dışlamaktadır.
2001	Laopodis Phillips Peron, Ko-entegrasyon, Granger nedensellik	1980-1999 Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya	Askeri olm. Kamu harc. özel sek. Yat üzerindeki etkisi İspanya hariç diğer ülk için pozitif ve anlamlı, İspanya için negatif ve anlamlı
2001	Mamatzakis KO-entegrasyon, Etki-tepki analizi	1950-1998 Yunanistan	Özel sektör ve kamusal yat. arasında pozitif ilişki bulunurken, özel sek. ve kamusal tük. arasında negatif ilişki bulunmuştur.
2001	Cao -Li Granger nedensellik	Singapur, Hong Kong, Tayvan, Kore	Nedensellik: Hong Kong ve Sing. için çift yönlü, Tayvan için kamu harc. → ek büyüme, Kore için ek büy. → kamu harc.
2001	Susam, N.-Yılmaz, E. Regresyon analizi	1980-2000 Türkiye	Top. kamu harc. büyümeyi artırırken, bileşenlerine ayrıldığında hepsi büyümeyi arttırmasına rağmen en etkili kalem yat. harc. dır.
2001	Ulutürk, S. Regresyon analizi	1963-1994 Türkiye	Kamu sektöründeki büyüme, GNP' de de büyüme yaratmaktadır.
2003	Halıcıoğlu, F. Ko-entegrasyon, nedensellik	1960-2000 Türkiye	Kamu harc ile ek. büy. arasında uzun dönemli bir ilişki olmasına karşın nedensellik bulunamamıştır
2003	Şimşek, M. Ko-entegrasyon, Granger nedensellik	1965-2002 Türkiye	Nedensellik: kamu harc. → GNP GNP → kamu harc.

2004	Berber,M-Artan,S. Ko- entegrasyon,Granger nedensellik	1987-2003 Türkiye	Ko-ent.:GDP ile kamu harc., yat. harc ve ihr. arasında pozitif; ith. ile negatif çıkmıştır. Nedensellik:yatharc.,ith.,ihr(büyüme)→kamu harc ihr→yat.,ith.→ihr;büyüme,yat. ve ihr arasında ise çift yönlü
2004	Şimşek,M. Ko- entegrasyon,Granger nedensellik	1965-2002 Türkiye	Elde edilen bulgular Wagner ve Keynes' in hipotezlerinin her ikisinde desteklemektedir.
2004	Karagöl,E. Ko-entegrasyon,Granger nedensellik	1967-2000 Türkiye	Özel yat. ve kamu harc. arasında negatif bir ilişki var.
2004	Karagöl,E. Ko-entegrasyon, Granger nedensellik	1968-2000 Türkiye	Kamusal yat ile özel sek. yat. arasında negatif bir ilişki,özel yat. üzerindeki kamusal tük. etkisi negatif,kamusal yat.,ile kamusal tük. Arasında negatif ilişki çıkmıştır.
2005	Arısoy,İ. Ko-entegrasyon, Hata düzeltme modeli	1950-2003 Türkiye	Değişkenler için uzun dönemli ilişki Nedensellik: GNP→kamu harc.

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE' DE KAMU HARCAMALARI ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

4.1 Türkiye' de Kamu Harcamalarının Gelişimi (1950-2004)

Kamu harcamalarının toplam olarak GSMH içindeki payı kamu kesiminin ekonomi içindeki yerini göstermemekle beraber yine de bir fikir vermektedir. Çünkü kamu harcamalarının bir kısmı GSMH' ya katkıda bulunurken, bir kısmı da “sosyal transfer ödemeleri” gibi şahsi gelir şekline dönüşür ve GSMH' ye katkıda bulunmaz (Ulusoy, 1989: 62).

Tablo 4.1 ve tablo 4.2' de Türkiye' de 1950-2004 yılları kamu harcamalarının gelişimi konsolide bütçe dengesi genel olarak tablolar halinde verilmiştir. Bu tablolardan yola çıkarak Türkiye' de 1950 yılından itibaren uygulanan kamu maliye politikası analiz edilebilir. Konsolide bütçe verileri 1950-2004 yılları arasında gelir ve gider olarak gösterilmiş; konsolide bütçe verileri alt kalemleri ile birlikte ise 1975-2004 yılları arasında verilmiştir.

Türkiye' deki toplam kamu harcamalarının %90' ına yakın bir kısmının konsolide bütçe harcamaları teşkil ettiğinden aranılan ilişki hakkında bu rakamlar kullanılarak yorum yapılmaya çalışılacaktır.

Tablo 4.1 Konsolide Bütçe Dengesi 1950-1974

YILLAR	GİDER	GELİR	AÇIK
1950	1956	1841	-115
1951	2060	2116	56
1952	2641	2704	63
1953	2572	2543	-29
1954	2727	2609	-119
1955	3453	3399	-53
1956	3711	3573	-139
1957	4377	4338	-40
1958	5251	5268	16
1959	7047	7155	108
1960	7789	7749	-40
1961	11866	11633	-233
1962	9745	9845	100
1963	12442	12609	167
1964	14303	13690	-613
1965	15420	14803	-617
1966	18226	18136	-90
1967	21552	21785	233
1968	23262	22669	-593
1969	26715	25115	-1600
1970	34708	34919	211
1971	49080	42738	-6342
1972	54373	54011	-362
1973	67525	65309	-2216
1974	82275	78366	-3909

Kaynak:www.dpt.gov.tr

Tablo 4.2 Konsolide Bütçe Dengesi 1975-2006

YILLAR	GİDER (BİN YTL)	GELİR (BİN YTL)	AÇIK(BİN YTL)
1975	113	107	-5
1976	154	144	-10
1977	235	187	-48
1978	335	310	-25
1979	597	506	-90
1980	1078	912	-166
1981	1516	1392	-124
1982 (*)	1602	1444	-157
1983	2613	2300	-313
1984	3784	2805	-979
1985	5313	4514	-798
1986	8165	6754	-1411
1987	12696	10089	-2607
1988	21006	17016	-3990
1989	38051	30379	-7673
1990	67193	55239	-11955
1991	130263	96747	-33517
1992	221658	174224	-47434
1993	484194	351528	-133666
1994	897296	745202	-152093
1995	1710647	1394497	-316150
1996	3940163	2702292	-1237871
1997	7990749	5750096	-2240653
1998	15601204	11706246	-3894959
1999	28093903	18809482	-9284421
2000	46970348	33244345	-13726002
2001	81175206	21334805	-29840401
2002	117224471	75530411	-41694061
2003	140454842	100250452	-40204390
2004(1)	151357207	121043996	-30313211
2005(1)	144562290	134819231	-9891179

Kaynak: www.dpt.gov.tr

(1)Geçici

Tablo 4.3 Konsolide Bütçe Dengesi: 1950-2004 GSMH' ya Oranları

YILLAR	GİDER	GELİR	AÇIK
1950	20,18	18,99	-1,18
1951	17,69	18,18	0,48
1952	19,72	20,19	0,47
1953	16,48	16,30	-0,18
1954	17,13	16,39	-0,74
1955	18,16	17,78	-0,28
1956	16,83	16,21	-0,63
1957	14,93	14,80	-0,14
1958	15,00	15,05	0,05
1959	16,14	16,38	0,25
1960	16,69	16,61	-0,09
1961	23,95	23,48	-0,47
1962	16,92	17,09	0,17
1963	18,63	18,88	0,25
1964	20,06	19,20	-0,86
1965	20,10	19,29	-0,80
1966	19,94	19,84	-0,10
1967	21,24	21,47	0,23
1968	14,19	13,83	-0,36
1969	14,57	13,69	-0,87
1970	16,70	16,80	0,10
1971	18,80	16,37	-2,43
1972	17,31	17,20	-0,12
1973	16,92	16,36	-0,56
1974	15,30	14,57	-0,73
1975	16,33	15,55	-0,78
1976	17,72	16,53	-1,19
1977	21,19	16,90	-4,29
1978	20,35	18,82	-1,53
1979	20,75	17,60	-3,15
1980	20,33	17,20	-3,13
1981	18,89	17,35	-1,54
1982(*)	15,09	13,61	-1,48
1983	18,75	16,51	-2,24
1984	17,07	12,66	-4,42
1985	15,03	12,77	-2,26
1986	15,95	13,20	-2,76
1987	16,92	13,45	-3,48
1988	16,26	13,17	-3,09
1989	16,52	13,19	-3,33
1990	16,92	13,91	-3,01
1991	20,53	15,25	-5,28
1992	20,08	15,79	-4,30
1993	24,29	17,60	-6,69
1994	23,08	19,17	-3,91
1995	21,78	15,75	-4,02
1996	26,31	18,04	-8,26
1997	27,19	19,56	-7,62
1998	29,15	21,87	-7,28
1999	35,89	24,03	-11,86
2000	37,40	26,47	-10,93
2001	46,00	29,09	-16,91
2002	42,62	27,46	-15,16
2003	39,38	28,11	-11,27
2004	35,29	28,22	-7,07

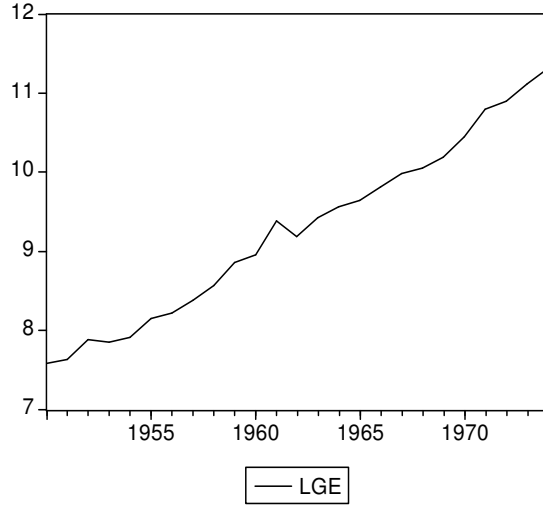
Kaynak:www.dpt.gov.tr

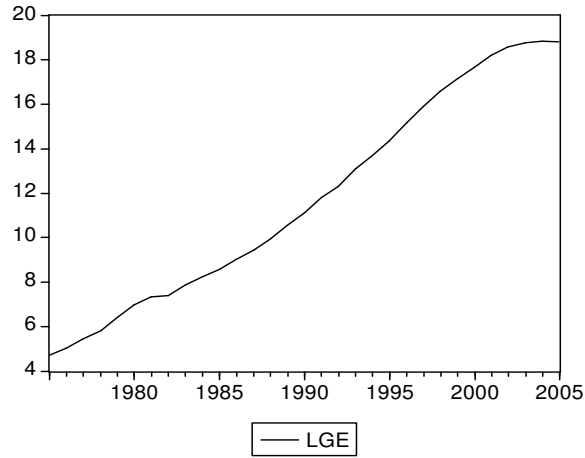
Tablo 4.1 ve 4.2' de harcamalar, konsolide bütçe gelirleri, konsolide bütçe giderleri ve konsolide bütçe açıkları verilmiştir. Tablo 4.3' de ise bütçe gelir, gider ve açıklarının GSMH' ya oranları verilmiştir. Tablo 4.1 ile 4.2' ye bakıldığında ilk olarak kamu harcamalarının 1950-2004 yılına kadar istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Aynı süreçte kamu gelirleri de artış trendi göstermiştir. Bütçe açıklarına bakıldığında 1950-1974 yılları arasındaki 25 yıllık süreçte 17 yıl bütçe açığı verilirken, 8 yıl konsolide bütçe fazlası oluşmuştur. Bu yıllar içerisinde genişletici bir mali politika uygulandığı görülebilmektedir. Daha sonraki süreçte yani 1975-2004 yılları arasındaki dönemde ise sürekli artan bütçe açıkları görülmektedir. Tablo 4.3 incelendiğinde kamu gelirlerinin %14 ile %28 arasında, kamu giderlerinin ise 1996 yılına kadar yine %14 ile %24 arasında, 1996 yılı ile 2004 arasında ise %27 ile %46 seviyelerinde dalgalandığı görülmektedir.

1950-2004 yılları arasındaki kamu harcamalarını grafikte göstermek artış hızlarını görebilme bakımından daha yararlı olmaktadır. Harcama artış hızlarının yüksek olması nedeniyle harcamaların logaritmik değerleri hesaplanarak grafik 4.1 ve 4.2 oluşturulmuştur. Ancak Devlet Planlama Teşkilatından alınan istatistiklerde 1975 yılına kadar olan kısım TL, 1975 yılından itibaren YTL ile hesaplandığı için grafikte kırılma görülmektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından veriler iki ayrı döneme ayrılarak iki grafikte gösterilmiştir. Bu dikkate alındığında kamu harcamalarının yıllar itibariyle artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

GRAFİK 4.1 1950-1974 YILLARI KAMU GİDERLERİ

GRAFİK 4.2 1975-2005 YILLARI KAMU GİDERLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nde hükümetler 1950'li yıllara kadar sıkı para ve denk bütçe ilkelerinden ayrılmamışlardır. Para arzı ile fiyatlar genel seviyesi ve paranın değeri arasında sıkı ilişki olduğunu savunan klasik görüş doğrultusunda hareket edilmiştir. 1950' den sonra bu muhafazakar para ve maliye politikası değişmiştir. Hükümet ekonomide atılım yapmak için harcamalarını artırmıştır. Hükümet, devletin ekonomideki yerini küçülteceğini vaat etmesine rağmen bunu gerçekleştirilememiştir. Aksine özel kesimin genişleyen iç talebi karşılayamaması KİT'lerin üretimine olan

ihtiyacı artırmıştır.Devletin bu yatırım harcamaları artışı ile birlikte cari ve transfer harcamaları da yükselmiştir.Kamu harcamalarındaki artışa karşı kamu gelirleri daha düşük bir oranda yükselmiştir (Şahin, 2000: 118).

1963-1973 dönemi Türkiye ekonomisinde yüksek büyüme hızı ile fiyat istikrarının bir arada yaşandığı bir dönem olmuştur. Ekonominin fiyat istikrarı 1970' den sonra bozulmuş, bugüne kadar da yeniden uzun süreli bir fiyat istikrarı sağlanamamıştır. 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekatından dolayı askeri harcamaların olağanüstü seviyede artmasına neden olmuştur.Fiyat istikrarsızlıklarının bozulması,enflasyonun kontrolden çıkması ile ekonomi 1977' den itibaren çok ağır bir bunalım dönemine girmiştir.

24 Ocak istikrar önlemleriyle beraber ekonomide enflasyon ve dış dengesizlik şeklinde görülen bunalıma çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu program ekonomiyi aşama aşama serbest piyasa ekonomisiyle dışa açarak büyümeyi planlamış, devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmasını, ekonomideki bu amaca ulaşmada mal, para ve döviz piyasasında fiyatların piyasa güçlerinin kararları ile oluşmasını ve KİT fiyat politikasının serbest bırakılmasını kararlaştırmıştır. İhracata dönük sanayileşme ile de ihracatın , buna bağlı olarak yerli üretimin de artması, dış kaynak sorununun çözümü ile üretimin artışı planlanmıştır(Susam ve Yılmaz, 2001: 6-7).

Ülkemizde yaşanan 12 Eylül darbesi de kamu harcamalarının artmasında önemli bir rol oynamıştır. Yeni bir siyasi otoritenin vergi toplama gücünü arttıracak nitelikte bir takım olgular söz konusudur. Sivil iktidarlar yerine askeri iktidarların tekrar seçilebilme olasılığının olmaması onlara kamu gelirlerini arttırabilme olanağını sağlamaktadır. Darbe öncesi kargaşa ortamının bir an önce son bulması umudu ve bu yönde verilen vaatler de halkın katlanabileceği vergi sınırını yükseltmektedir (Akbulut, 1991-1992: 251-252). Dolayısıyla bu durumda o dönemde kamu harcamalarının dolaylı bir artış nedenini oluşturmaktadır.

1990 yılının ağustos ayında başlayan Körfez krizi ve onun yarattığı bunalım ile ardından gelen petrol şoku , öncelikle kaynak maliyetlerini arttırmış, iç borçlanma

makul bir faiz düzeni içinde olanaksız hale gelmiştir. Bu dönemde bütçenin faiz ödemeleri ve maaş ödemelerini karşılayabilmek için iç borçlar 420 milyon YTL, dış borçlar ise 69 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye, Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak' taki otorite boşluğu terörün tırmanmasına neden olmuş, terör nedeniyle devletin güvenlik harcamaları bütçe dengelerini altüst etmiştir.

Türkiye ekonomisi, 1994 yılını iç ve dış dengelerde ortaya çıkan bozulma ile karşılaşmıştır. Döviz piyasalarında başlayan ve kamu kesimine de yayılan bu bunalımdan çıkış için "5 Nisan Kararları" ve IMF ile yapılan anlaşma, 1995 de yeniden ekonomik düzenlemeler yapılmasına yol açmıştır.

1999 Ağustos' unda yaşanan Marmara Depremi de kamunun gelir kaybına karşılık yoğunlukla kamu harcaması yapma zorunluluğunun yaşanmasına neden olmuştur.

2000 yılında ise yeni bir kriz baş göstermiştir. Krizin nedenleri arasında kamunun rolü; konsolide bütçe içinde kalındığında kamu açığının istenen düzeye rahatça ineceği belli olmuştur ama, kamu bankalarını ve KİT sistemini de içine alan kamu kesimi açıklarının hedeflenen düzeye indirilmesi kolay görünmemektedir. Çünkü kamu bankalarının görev zararları artarak sürmeye devam etmekteydi. KİT sistemi açıkları da, bunların fiyatları çıpa olarak kullanıldığından, giderek büyümüştü. Bu durum dikkate alındığında enflasyonun 1999'da %60'lardan 2000'de %20'lere inmesi zor görünmekteydi.

Bütçenin ve kamu kesiminin mali uyum hedefleri faiz dışı denge üzerinde yoğunlaşmıştı ve bu yoğunlaşmanın şöyle bir sakıncası vardı: Faiz dışı denge hedefleri, özel kesime yapılan faiz transferlerini ve bu transferlerin özel talep üzerindeki uyarıcı etkisini göz ardı ediyordu. Kamu talebi ile birlikte özel talebi de önemseyen bir yaklaşımın, faiz transferlerini de dikkate alması gerekirdi. Ancak bu tür eleştiriler duyulmamıştır.

Yapısal uyumun önde gelen bir kalemi olan özelleştirmenin mali uyuma en büyük katkıyı yapması hesaplanmıştı. Ancak 2000 yılı ortalarına doğru özelleştirme hedefine varılamayacağı belli olmuştu.

Türkiye 2000 Kasım ayında dövize yönelen yoğun spekülasyon saldırısını (a) çok yüksek faiz ile, (b) önemli döviz rezervi kayıplarıyla ve, önemlisi, (c) 7.5 milyar dolar büyüklüğündeki ek IMF kredisi ile geri püskürtebilmiş ve döviz kuru çizelgesini yüksek bir maliyetle savunabilmişti. Ancak daha sonra olabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücü büyük ölçüde azalmıştı. Kasım krizi aşıldı derken, tam üç ay sonra 19 Şubat 2001’de Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışma ikinci bir spekülasyon saldırısını başlattı ve bu kez döviz krizi başladı.

1990’lı yıllarda yaşanan krizlerin özellikle 1998’den bu yana yaşanan olumsuz ekonomik gidişin yükü, Türkiye’de önemli ölçüde devlete bindirilmiştir. Devlet, bütçe kısıtları dolayısıyla para basıp kamu harcamalarını artıramaz, işçi-memur ücretlerini artırıp piyasayı pompalayamaz ya da vergileri düşürüp benzer etkileri yaratamaz vb. duruma gelmiştir. Ancak daha da kötüsü, son krizin (2000-2001) getirdiği yüklerin, devleti yeni bir krizden en fazla etkilenecek kurum durumuna getirmiş olmasıdır (Kazgan, 2002: 29).

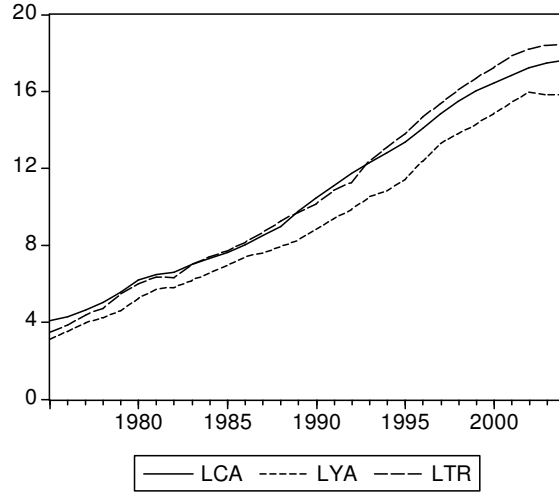
Tablo 4.4 Kamu Harcamaları Alt Kalemleri

Yıllar	Cari (Bin TL)	Yatırım (Bin TL)	Transfer (Bin TL)
1975	58	22	32
1976	72	34	48
1977	104	54	77
1978	152	68	115
1979	263	98	236
1980	495	186	398
1981	638	306	572
1982 (*)	720	333	548
1983	1 068	473	1 071
1984	1 490	691	1 603
1985	2 095	1 030	2 188
1986	3 051	1 624	3 490
1987	4 851	1 982	5 864
1988	7 868	2 717	10 421
1989	17 797	3 877	16 378
1990	35 464	6 818	24 911
1991	65 832	11 717	52 714
1992	12 4441	19 019	78 198
1993	221 393	36 543	227 258
1994	368 902	50 355	478 039
1995	644 150	91 777	974 720
1996	1 282 719	238 085	2 419 359
1997	2 779 483	590 382	4 620 884
1998	5 173 472	1 002 147	9 425 586
1999	9 159 655	1 567 800	1 7366 447
2000	13 598 693	2 767 380	30 613 275
2001	20 400 023	4 798 165	55 977 018
2002	30 570 895	8 433 961	78 219 615
2003	38 513 866	7 179 667	94 761 309
2004(*)	44 613 857	7 530 667	99 212 683

Kaynak: www.dpt.gov.tr

1950-1974 yıllarında kamu harcamaları alt kalemlerine ayrılmamış ancak 1975 yılından başlayarak detaylı rakamlar oluşturulmuştur. Alt kalemlerin artış eğilimleri aşağıdaki grafik 4.3' de görülmektedir. Grafiklerde serilerin logaritması alınmıştır.

Grafik 4.3 Cari/ Yatırım/ Transfer Harcamaları

Harcamaların düzeyi kadar bileşiminin de önemli olduğu açıktır. Eğer kamu sektörünün tahsis ettiği kaynaklar toplum tercihlerini yansıtıyorsa, genel olarak toplam refahı artıracakları söylenebilir. Toplumsal tercihlerin tespit edilmesinin en büyük güçlüklerinden biri olan politik nedenler ve değişik faktörler kaynak dağılımında sapmalara sebebiyet vermiştir (Ulusoy, 1989: 68).

Yatırım harcamalarının 1986 yılından itibaren hızla gerilemeye başladığı ve son yıllarda en düşük seviyelere ulaştığı görülmektedir. Cari harcamalar ise 1975-1995 yılları arasında belirli bir aralıkta dalgalanmış daha sonraki yıllarda ise toplam harcamalar içindeki payı azalmıştır. Bununla beraber transfer harcamaları istikrarlı bir şekilde artış göstermiş ve son yıllarda en yüksek seviyelerine gelmiştir. Ancak transfer harcamalarının da yapısı dikkate alındığında bu harcama kaleminin yükselmesinin en büyük nedeni iç ve dış borç faizlerinin sürekli artmasından kaynaklanmaktadır.

V. BÖLÜM

MODEL ve TAHMİN SONUÇLARI

5.1 Data ve Model

Kamu harcamalarının miktarı, kamu ekonomisinin büyüklüğünün ölçülmesinde kullanılır. Çeşitli yöntemlerle yapılan kamu ekonomisinin büyüklüğünün ölçümünde en sık başvurulan yöntem; kamu harcamalarının GNP' ye oranlamasıdır. Çalışmanın veri setini oluşturan değişkenlerden GNP; Gayri safi milli hasılayı, GE; kamu harcamalarını temsil etmektedir. L harfli değişken seriye logaritmik dönüşüm yapıldığını, Δ ise değişkenin birinci dereceden farkının alındığını göstermektedir (LGDP, LGE, Δ LGDP, Δ LGE).

Kamu harcamaları ve büyüme rakamları birer zaman serisidir. Zaman serilerinin en önemli niteliklerinden biri, bu serilerin durağan (stationary) yada durağan olmama (nonstationary) durumlarıdır (Tarı, 1999: 367). Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçeklikten uzaklaşır ve yanıltıcı bir hal alır (spurious regression). Eğer zaman serilerinde durağanlık özelliği varsa ilişki yanıltıcı değildir.

Önceden makroekonomik serilerin bir trend etrafında durağan bir karaktere sahip olduğu, yani bu trendden sapmalar geçici sapmalar olsa bile, zaman içinde serilerin trend değerine döneceği anlamına gelmekteydi. Ancak son yıllarda zaman serisi analizlerinin gelişimi ile iktisadi değişkenlerin birçoğunun gösterdiği trendlerin bizzat kendilerinin de dalgalanmalardan muaf olmadıkları ortaya konulmuştur. Böylece değişkenler üzerindeki etkileri birkaç dönemde yok olan geçici şokların yanında, etkileri uzun süre devam eden kalıcı şokların varlığı da bilinmektedir. Bu kalıcı şokların oluşturduğu trend, serinin belli bir değere doğru yaklaşmasını engellemektedir.

5.2 Birim Kök (Durağanlık) Testi

Ortalaması ve varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı sürece durağan denir.

Ortalama: $E(Y_t) = \mu$

Varyans: $\text{var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Ortak varyans: $\gamma_k = E(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)$

Durağan seriler ile durağan olmayan seriler arasındaki temel farklar aşağıdaki gibi sıralanabilir;

Durağan seriler:

- Seri uzun dönemde dalgalanmalar olsa bile, aynı ortalamayı muhafaza eder.
- Zaman sonsuza yaklaştığında, varyans zamana bağlı olduğunda, o da sonsuza yaklaşır ve sıfır olur.
- Gecikme zamanı uzadıkça, korelogram gittikçe sıfıra yaklaşır ve sıfır olur.
- Durağan olmayan seriler ise:
- Serinin uzun sürede döneceği bir ortalama değeri bulunmamaktadır.
- Zaman sonsuza yaklaştığında, varyans zamana bağlı olduğunda, o da sonsuza yaklaşır.
- Teorik korelogram hemen bitmez; yavaş yavaş azalır.

Birim kökün varlığını tespit etmek için kullanılan Dickey-Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi bunun en tanınmışlarıdır (Kutlar, 2000: 153). Yapısal değişimlerden dolayı durağan olan serinin kırılmalarla durağan olmayan serinin ortaya çıkmasıyla, birim köklerin test edilmesi gerekir.

Standart Dickey-Fuller testi hata terimlerinin bağımsız ve aynı şekilde dağılımlarının varsayımı üzerine kurulmuştur. Hata terimi bazen farklı varyans şeklinde veya seri korelasyon şeklinde dağılmış olabildiğinde iki farklı yaklaşımla DF testi biraz daha değiştirilmiştir.. Bunlardan biri parametrik yaklaşım olarak bilinen genişletilmiş

DF testidir (Augmented DF testi).İkincisi nonparametrik olan Phillips Peron testidir (Kutlar, 2000: 154).

5.2.1 Dickey-Fuller ve ADF (Augmented Dickey Fuller) Testi

$$Y_t = \rho y_{t-1} + u_t \quad (5.1)$$

Burada u_t klasik varsayımlara uyan, yani ortalaması sıfır, σ^2 varyansı değişmeyen, ardışık bağımlı olmayan, olasılıklı hata terimidir (Gujarati, 2001: 718).Bu eşitlik bir AR(1) sürecidir çünkü söz konusu değişken gecikme uzunluğu bir dönem alınan gecikmeli değerine göre açıklanmıştır. Y_{t-1} 'in katsayısı 1' e eşitse birim kök sorunuyla yani durağan olmama durumuyla karşı karşıya kalındığını anlatır. Birim kökü olan bir zaman serisi zaman serileri ekonometrisinde rassal yürüyüş (random walk) diye bilinir. Yani rassal yürüyüş durağan olmayan bir zaman serisi örneğidir. (5.1) eşitliğinde denklemin her iki tarafından Y_{t-1} çıkarılır:

$$\begin{aligned} \Delta y_t &= (\rho - 1) y_{t-1} + u_t \\ &= \delta y_{t-1} + u_t \end{aligned} \quad (5.2)$$

Burada $\delta = (\rho - 1)$, Δ ise birinci farktır. Yani $\Delta y_t = (y_t - y_{t-1})$.

$\rho = 1$ olması $\delta = 0$ olması anlamına gelmektedir. Hipotez $\delta = 0$ şeklinde kurulur. Hipotezin kabul edilmesi aynı zamanda $\rho = 1$ anlamına geldiğinden seride birim kök olduğu kabul edilmektedir. Birim kökün kabul edildiği ($\delta = 0$) durumda;

$$\Delta y_t = (y_t - y_{t-1}) = u_t \quad (5.3)$$

Yukarıdaki eşitliğin anlamı şudur; rassal bir yürüyüşün birinci farkları ($= u_t$) durağan bir zaman serisidir, çünkü varsayım gereği u_t bütünüyle rassaldır (Gujarati, 2001: 719).

Eğer bir serinin birinci farkları alındığında durağan çıkıyorsa başlangıçtaki seri "birinci dereceden entegre (bütünleşik)" tir ve $I(1)$ şeklinde gösterilir.

Hipotezler için karar verirken y_{t-1} katsayısının t istatistik değeriyle Dickey- Fuller t değerini karşılaştırırız. Eğer y_{t-1} katsayısının mutlak istatistik değeri Dickey-Fuller'in kritik t değerinden büyükse hipotez reddedilir ve birim kökün olmadığı anlaşılır.

Dickey-Fuller sınaması şu kalıplardaki regresyonlara uygulanır;

$$\Delta Y_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad (5.4)$$

$$\Delta Y_t = \sigma_1 + \delta y_{t-1} + u_t \quad (5.5)$$

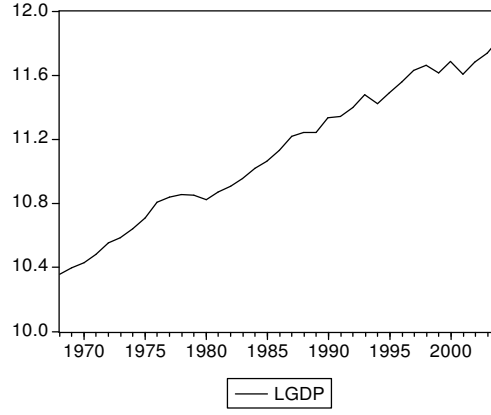
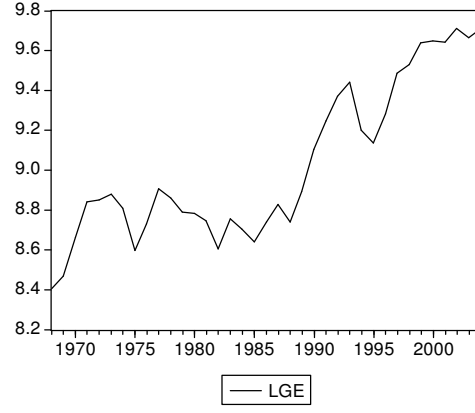
$$\Delta Y_t = \sigma_1 + \sigma_2 T + \delta y_{t-1} + u_t \quad (5.6)$$

u_t teriminin ortalaması sıfır, varyansı sabit olmalı ve seride otokorelasyon olmamalıdır. Eğer otokorelasyon sorunu varsa (5.6) denklemi şu şekilde düzeltilir;

$$\Delta Y_t = \sigma_1 + \sigma_2 T + \delta y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5.7)$$

i sayısı oto korelasyon sorununu ortadan kaldıran gecikme sayısını ifade eder. Yukarıdaki denklem genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented DF) testidir.

Grafik 5.1 Serilerin Grafikleri

Serilerin grafiklerine bakıldığında LGDP ve LGE serilerinin durağan olmadığı görülebilmektedir. Kesin sonuç elde etmek için ADF testi kullanılmıştır.

Tablo 5.1 ADF testi

ADF Test Sonuçları			
Düzy Seri		İlk Farklar	
LGDP	-2.741600	Δ LGDP	-6.597725 [*]
LGE	-2.318852	Δ LGE	-5.012335 [*]
Lgdp ve için ADF kritik değerleri; %1= -4.23 %5= -3.54 Lge için ADF kritik değerleri; %1= -4.24 %5= -3.54		Δ Lgdp için ADF kritik değerleri; %1= -6.24 %5=-3.54 Δ Lge için ADF kritik değerleri; %1= -4.25 %5=-3.55 * %1 anlamlılık düzeyi ** %5 anlamlılık düzeyi	

Yukarıdaki tablo 5.1 incelendiğinde, tablonun sol tarafında LGDP ve LGE serilerin düzey hallerinin durağan olmadığı görülmektedir; tablonun sağ tarafında ise LGDP ve LGE serilerinin birinci farklarının durağan olduğu görülmektedir.

5.3 Ko-entegrasyon (Eşbütünleşme) Testi

Eğer iki zaman serisi arasında bir ilişki den bahsediliyor ve aralarında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunuyorsa bu ilişkinin gerçek mi, yoksa sahtemi olduğunu anlamak için birim kök testi ile serilerin kaçınıcı dereceden durağan olduklarının saptanması gerekmektedir.

Zaman serilerinin birim kök içermesi durumunda sahte regresyon ilişkisi ile karşı karşıya kalınır. Aslında seriler arasında ilişki olmamasına rağmen ortak trend taşımaları sebebiyle birlikte hareket ettikleri için ilişki varmış gibi görünmektedir.

Durağan olmayan serilerde durağanlığı sağlamak için, serilerin farkları alınmaktadır. Ancak farkların alınması, sadece değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı kalıcı şokların etkisini yok etmekle kalmayıp, aynı zamanda dönemler arasında bu şoklar dışında varolabilecek uzun dönemli ilişkilerinde ortadan kalkmasına neden olabilmektedir. Ve bu şekilde durağanlaştırılmış serileri arasında kurulabilecek bir regresyon ise uzun döneme ait tüm bilginin yok edilmesi nedeniyle, bir uzun dönem denge ilişkisi vermeyecektir. Eşbütünleşme analizi ise iktisadi değişkenlere ait seriler

durağan olmasa bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun varolabileceğini ve eğer varsa bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir (Tarı, 1999: 370). N tane değişkenin olduğu bir sistemde n-1 tane ko-entegre vektör olabilir. Ko-entegre vektörlerinin sayısı sistemdeki birim kök sayısı ile orantılıdır.

Seriler arasında ko-entegrasyon ilişkisini belirlemede yaygın olarak Engle-Granger (1987), Johansen-Juselius (1990) tarafından önerilen yöntemler kullanılmaktadır. Engle-Granger ko-entegrasyon yöntemi, durağan olmayan iki serinin regresyonunun tahmin edilmesi suretiyle elde edilen hata terimlerinin durağanlığına bakmaktadır. Eğer hata terimleri serisi durağan ise, seriler arasında ko-entegrasyon ilişkisinin varolduğu ifade edilmektedir. Bu yöntem, ikiden fazla değişken içeren modeller için tercih edilmemektedir. Çünkü, değişken sayısı üç veya daha fazla olduğu zaman birden fazla ko-entegrasyon ilişkisi olabilir ve Engle Granger yöntemi ile bunları ayırtmak mümkün değildir. Ayrıca, kullanılan iki aşamalı yöntem hata yapma riskini de arttırmaktadır.

Johansen- Juselius (1990) tarafından geliştirilen yöntemde ise çok olabilirlik yöntemi kullanılarak Engle- Granger yönteminin eksiklikleri giderilmiştir. Bu yöntemde göre maksimum özdeğer istatistiği ile iz istatistik değerleri sonuçları tablo kritik değerleri ile karşılaştırılır. Her iki test istatistiğinin kritik değerleri Johansen- Juselius tarafından verilmiştir. Yapılan testler istatistiksel olarak ko-entegre vektörlerin varlığını gösteriyorsa seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 5.2 Johansen Eşbütünleşme Testi

Değişkenler	Hipotez	Gecikme Sayısı	Trace statistics			Max-Eigen Statistics		
				% 5	% 1		%5	%1
LGDP- LGE	$r=0$	3	24.40	25.32	30.45	19.37**	18.96	23.65
	$r \leq 0$	3	5.03	12.25	16.26	5.03	12.25	16.26

**%5 anlamlılık düzeyi

Tablo 5.2’ de görüleceği üzere Max-eigen istatistiğine göre %5 düzeyinde tek bir eşbütünleşik vektör görülmektedir.

5.4 Granger Nedensellik Testi

İktisadi değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkileri, nedensellik testleri ile araştırılmaktadır (Atagün, 2004: 48). Nedensellik testleri 1969 yılında Granger tarafından başlatılmıştır. Nedensellik analizi örneğin bir x değişkeninin gecikmeli değerinin y değişkenini açıklamada anlamlı etkisinin olup olmadığını inceler. İki değişken arasında uzun dönem ilişkinin (ko-entegrasyon) belirlenmesi halinde, Engle ve Granger’ a göre bu değişkenler arasında tek veya iki yönlü Granger nedensellik ilişkisi olması gerekmektedir. Granger, değişkenler ko-entegre olduğunda standart Granger nedenselliğinin geçerli olmayacağını, bu durumda seriler arasında nedensellik analizinin Hata düzeltme Modeli (Error Correction Term) yapılmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir (Granger, 1988: 199-211).

Hata düzeltme parametresi, model dinamiğini dengede tutmaya yarar ve değişkenleri uzun dönem denge değerine doğru yaklaşmaya zorlar. Uygulamada hata düzeltme parametresinin katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması beklenmektedir. Bu durumda ise değişkenlerin uzun dönem denge değerine doğru hareketinin olacağı ifade edilmektedir. Denge durumundan kısa dönemli sapmalar hata düzeltme parametresinin katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak düzeltilecektir (Artan-Berber, 2001: 24).

$$\Delta LGDP_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta LGE_{t-i} + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta LGDP_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5.8)$$

$$\Delta LGE_t = \alpha + \sum_{i=1}^l \beta_i \Delta LGE_{t-i} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta LGDP_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + v_t \quad (5.9)$$

(1.8) denklemi için δ , (5.9) denklemi için ise β katsayıları ile λ katsayılarının sıfıra eşit olup olmadığı F testi ile bakılır. (5.8) denklemi için temel hipotez $\delta_1 = \delta_2 = \dots = \delta_k =$

$\lambda=0$ şeklinde kurulur. Temel hipotez reddedilirse uzun dönem nedensellik ilişkisi kabul edilir. (5.9) denklemi içinde uzun dönem nedensellik yönü belirlenir.

Tablo 5.3 Granger Nedensellik Testi

Değişkenler	Gecikme sayısı	ECM Katsayısı	Nedensellik Sonuçları	
			Kısa Dönemli Nedensellik	Uzun Dönemli Nedensellik
DLGE- DLGDP	m=1,n=2	-0.0159	2.9845 (0.0663)	2.0067 (0.1350)
DLGDP- DLGE	m=2,n=1	0.1787	0.3818 (0.5415)	1.8610 (0.1736)

m bağımlı n bağımsız değişkenler için AIC ve SBC bilgi kriterine göre belirlenmiş gecikme uzunluğunu, parantez içindeki değerler H_0 hipotezinin reddedilme olasılığını, ECM ise hata düzeltme katsayısı göstermektedir.

Tablo 5.3' den görülebileceği gibi sadece kısa dönemde LGE' den LGDP' ye bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

SONUÇ

Kamu harcamaları ekonomik ve sosyal yaşamda etkili olan ve milli gelirin siyasal organlarca harcanmasına karar verilen kısımdır. Kamu harcamalarının seyrine bakıldığında bazı yıllarda yavaşlama olmasına rağmen genellikle artış eğilimindedir.

Bu çalışmada Türkiye' deki kamu harcamalarının 1950- 2004 yılları arasındaki gelişimi ve bu gelişime etki eden politikalar incelenmiştir. Veri yetersizliği nedeniyle 1968-2004 arası kamu harcamaları- büyüme ilişkisi ekonometrik olarak test edilmiştir. 1968' den 2004' e kadar olan dönemde kamu sektörünün ekonomi içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizde kamu harcamaları toplam olarak, büyüme ise GSMH olarak ele alınmıştır.

Sayısal veriler değerlendirildiğinde, ülkemizde 1980 sonrası yaşanan gelişmeler, liberalleşme çalışmaları, IMF istikrar politikaları ile kamu harcamaları azaltılmaya çalışılmış ancak siyasi ve ekonomik faktörlerin etkisiyle bu durum pek de mümkün olamamıştır. Harcamaları ekonomik ayrıma tabi tuttuğumuzda ise cari, yatırım ve transfer harcamalarının artış eğiliminde olmakla beraber bu harcama kalemleri içinde en az payın yatırım harcamaları kalemine ait olduğunu, en yüksek payın ise transfer harcama kalemine ait olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının büyük bölümü transfer harcamalarına aittir. Ülkemizdeki transfer harcamaları oranının gelişmiş ülkelere küçük, cari ve yatırım harcamaları paylarının ise gelişmiş ülkelere büyük olduğunu görülmektedir. Bu durumda ilk bakışta Türkiye' ninde gelişmiş ülkeler gibi harcama kalemleri içinde en büyük payın transfer harcamalarına ait olması olumlu olarak görülebilir. Ancak transfer harcamalarının yapısı da çok önemli bir unsurdur. Ancak Türkiye' de transfer harcamalarının önemli bir bölümünü iç ve dış borç faizleri oluşturmaktadır. Bu harcamaların ise refah düzeyini artırmadığı aşikardır.

Çalışmamızın ekonometrik kısmı değerlendirildiğinde ise öncelikle ele alınan veriler ile kamu harcamaları ve GSMH rakamları arasında regresyon modeli kurulmuş, daha sonra verilerde birim kök varlığı araştırılmıştır. Serilerin düzey hallerinde birim kök varken, birinci farklarında durağan hale gelmiştir. Kamu harcamaları ve GSMH

verilerine ko- entegrasyon testi uygulanmış ve sonuç olarak %5 düzeyinde her iki serinin ko- entegre olduğu sonucu elde edilmiştir. Böylece birim kök varlığının regresyon modelini anlamsız hale getirmediği sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra ise değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger nedensellik sonucunda ise kısa dönem için kamu harcamalarından GSMH' ya doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, kamu harcamalarını iktisadi büyümeyle etkileyebilecek ve kısa dönem dalgalanmaları düzeltebilecek bir politika aracı olarak gören Keynes' in görüşlerini destekleyecek niteliktedir.

1929'daki ekonomik buhrana Keynes yeni çözüm önerileri getirmiştir. Keynes, devletin ekonomiye müdahale etmesini savunmuş ve devletin ekonomide aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun sonucunda devletlerin ekonomiye müdahalesi hızla genişlemiştir ve zamanla ülke ekonomilerinde, kamu kesiminin etkin olarak müdahaleci devlet anlayışının hakim olduğu görülmüştür.

Keynesyen iktisatçıların müdahaleci devlet anlayışı, zamanla kamu sektörünün giderek daha da büyümesine neden olmuştur. . Ancak devletin ekonomik hayata her geçen gün farklı konularda müdahale etmesi ve bu müdahaleleri bütçe kanalına yüklemesi giderek artan bütçe açıklarına neden olmuştur. Bunun sonucunda da devlet borçları hızla artmış, faiz hadleri yükselmiş ve dış ticaret açıkları giderek kronik bir hal almıştır.

Türkiye' de bu sorunları yaşayan ülkeler arasında olmuştur. Kamu harcamalarında etkinlik önemlidir. Kamu kaynaklarının yerinde ve doğru kullanılması, israf edilmemesi gerekir. Kamu harcamaları ekonomik ayırımında etkinlik özelliğinin olmadığı görülmektedir. Kamu harcamaları içindeki en büyük payın transfer harcamaları kalemine ait olduğu ve transfer harcamaları içinde de en büyük payın iç ve dış borçlara ait olduğunu görülmektedir. Kamu harcamalarında etkinliğin sağlanabilmesi için harcama kalemleri içinde yatırım harcamaları payına ağırlık kazandırılması gerekmektedir. Ancak yatırımların uzun sürede tamamlanması nedeniyle devlet

tarafından ödenen fiyat farkları sorunun aşılması için yatırımların vaat edilen tarihlerde bitirilmesi, yatırım bölgesi seçiminde sadece ekonomik nedenler içinde hareket edilerek yatırım maliyetlerinin düşürülmesi gibi hususların dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet, Habib ve Miller, Stephen M. (2000). "Crowding-out and Crowding-in Effects of The Components of Government Expenditure", Contemporary Economic Policy (ISSN 1074-3529), Vol.18,, No.1, ss. 124-133
- Akbulut, Esin (1991-92). "Harcamaların Sıçramalı Artışı Tezi: Askeri Darbelerin Kamu Harcamalarının Artış Trendi Üzerindeki Etkileri1", İstanbul Üniversitesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, İstanbul: Seri Gür-Ay Matbaası, ss.245-259
- Akdoğan, A. (1987). "Kamu Maliyesi", Gazi Üniversitesi İİBF: Yayın No:34, Ankara
- Aktan, C. Can (2000). "Politik İktisat",İzmir: Anadolu Matbaası
- Aktan, C. Can (2004). "Yeni İktisat Okulları", Ankara: Seçkin Yayınları
- Alfredo, M. Pereira (2001). "On The Effects of Public Investment on Private Investment: What Crowds in What?", Public Finance Review, Vol.29 No.1, Sage Publications
- Apergis, Nicholas (2000). "Public and Private Investments in Greece: Complementary or Substitute 'Goods'?", Bulletin of Economic Research 52:3, 0307-3378
- Arısoy, İbrahim (2005). "Türkiye' de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi(1950-2003), Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2005/15
- Atagün, N. Özgür (2004). "Türkiye' de Kamu Harcamaları ile Büyüme İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi
- Ateş, Şanlı (1998). "Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi", Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Ankara
- Barro, Robert J. (1991). "Economic Growth in a Cross Section of Country", Quarterly Journal of Economics, 56, ss. 407-443

- Berber, Metin ve Artan, Seyfettin (2004). “Kamu kesimi büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çoklu Ko-Entegrasyon Analizi”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, ss. 13-29
- Brown, G. V. Ve Jackson P. M. (Public Sector Economics”, Oxford
- Bulutoğlu, K. (1977). “Kamu Ekonomisine Giriş”, 2. Baskı, Ankara
- Demir, Osman (2002). “İçsel Büyüme Kapsamında Devletin Değişen Rolü”, 1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi
- Devrim, F. (1983). “Maliye Politikası”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF yayın No:4
- Due, J. F. (1963). “Government Finance and Economic Analysis”, hird Edition, USA: Yale Univesity Press
- Engle, Robert ve Granger, Clive W. J. (1987). “Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, Econometrica, 55, ss.251-276
- Ghali, Khalifa H. (1998). “Public Investment and Private Capital Formation In a Vector Error-Correction Model of Growth”,Applied Economics,Vol. 30, ss. 837-844
- Hatipoğlu, Z. (1987). “Makro İktisat Dış Ticaret ve Gelişme”, Temel Araştırma A.Ş. Yayın No:11, İstanbul, ss. 325-328
- Kalkınma Planı, 1964 Yılı Programı, Ankara Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Başbakanlık Devlert Matbaası, 1964, ss. 9
- Karagöl, Erdal (2004). “A Disaggregate Analysis of Government Expenditures and Private Investment In Turkey”, Journal of Cooperation , Vol 25, No. 2, ss. 131-144

- Kazgan, Gülten (2002). “1990 Sonrası Yıllarda Türkiye’ de Krizler ve İşsizlik, Çalışanlar ve Sosyal Güvenlikleri için Çözümler Açısından Bir İrdeleme”, Galatasaray Üniversitesi, ss. 29
- Kutlar, Aziz (2000). “Ekonometrik Zaman Serileri”, Ankara: Gazi Kitabevi
- Laopodis, Nikiforos T. (2001). “Effects of Government Spending on Private Investment”, Applied Economics, Vol. 33, ss. 1563-1577
- Mamatzakis, E. C. (2001).”Public Spending and Private Investment: Evidence from Greece”, International Economic Journal, Volume 15. No.4
- Masatçı, Kaan (2004). “İktisadi Büyümede Beşeri Sermayenin Rolü: Türkiye Uygulaması”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi
- Munnell, Alicia H. (1992). “Policy Watch:Infrastructure Investment and Economic Growth”, The Journal of Economic Perspectives, Vol. 6, Issue 4,ss. 189-198
- Musgrave, R. A. Ve Musgrave P. B. (1976). “Public Finance in Theory and Practice”, Second Edition, Mc-Graw Hill, Kagakusha, Newyork, Tokyo
- Nadaroğlu, H. (1984). “Maliye Politikası ve Türkiye’ deki Uygulama”, 1983’ de Türk İktisat Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Yayın No:613, İstanbul
- Nazan Susam ve Yılmaz B. Elif (2001). “Türkiye’ de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma”, Celal Bayar Üniversitesi, 16. Maliye Sempozyumu
- Önder, İ. (1974). “Türkiye’ de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını No:330
- Peterson, Wallace C. (1994). “Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme”, Çev. Talat Güllap, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayını, No:763
- Romer, P. M. (1990). “Endogenous Technological Change”, Journal of Political Economy, 98(5), ss. 71, 101

Savaş, Vural Fuat (1987). “Kamu Maliyesi”, Gazi Üniversitesi İİBF. Yayın No:34, Ankara

Sönmez, S. (1988). “Kamu Ekonomisi Teorisi”, İstanbul:Teori Yayınları

Susam, Nazan ve Yılmaz, B. Elif (2001). “1Türkiye’ de Kamu Harcamalarının GSMH içindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma, Celal Bayar Üniversitesi, 16. Maliye Sempozyumu

Şahin, Hüseyin (2000). “Türkiye Ekonomisi”, Bursa: Ezgi Kitabevi

Şimşek, Muammer (2003). “Kamu Harcamalarının Özel Yatırımlara Etkileri,1970-2001”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2

Tarı, Recep (1999), “Ekonometri”, ss.367

Türk, İ. (1983). “Maliye Politikası”, 5. Baskı, Ankara: S. Yayınları

Ulusoy, Ahmet (1989). “Kamu Harcamaları- İktisadi Büyüme İlişkisinin Türkiye Açısından İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Ulutürk, Süleyman (2001). “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 1, ss.131-139

Voss, Graham M. (2002). “Public and Private Investment In The United States and Canada”, Economic Research Department, Vol. 19, Issue 4, ss.641-664

Yay, Turan (1993). “ Türkiye’ de Bütçe Açıkları ve Kamu Harcamaları İlişkisi Üzerine Bir Test”, Dünü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, Sayı 4

1964 Mali Yılı Genel ve Katma Bütçeler Tahlil Raporları, Ankara Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 1964, Ankara Üniversitesi Basım Evi, ss.9

EK

Adf, Johansen Eşbütünlük, Granger Nedensellik Testleri Çıktıları

1) ADF Testi Sonuçları

a) LGDP serisi için:

Null Hypothesis: LGDP has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Lag Length: 0 (Automatic based on SIC, MAXLAG=2)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.741600	0.2271
Test critical values:		
1% level	-4.234972	
5% level	-3.540328	
10% level	-3.202445	

ΔLGDP serisi için:

Null Hypothesis: D(LGDP) has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Lag Length: 0 (Automatic based on AIC, MAXLAG=2)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.597725	0.0000
Test critical values:		
1% level	-4.243644	
5% level	-3.544284	
10% level	-3.204699	

b) LGE serisi için:

Null Hypothesis: LGE has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Lag Length: 1 (Automatic based on AIC, MAXLAG=2)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.318852	0.4134
Test critical values:		
1% level	-4.243644	
5% level	-3.544284	
10% level	-3.204699	

Δ LGE serisi için:

Null Hypothesis: D(LGE) has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Lag Length: 1 (Automatic based on AIC, MAXLAG=2)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-5.012335	0.0015
Test critical values: 1% level	-4.252879	
5% level	-3.548490	
10% level	-3.207094	

2)Johansen Eşbütünlük Testi

Unrestricted Cointegration Rank Test

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	5 Percent Critical Value	1 Percent Critical Value
None	0.444039	24.40217	25.32	30.45
At most 1	0.141358	5.029305	12.25	16.26

*(**) denotes rejection of the hypothesis at the 5%(1%) level
Trace test indicates no cointegration at both 5% and 1% levels

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	5 Percent Critical Value	1 Percent Critical Value
None *	0.444039	19.37287	18.96	23.65
At most 1	0.141358	5.029305	12.25	16.26

*(**) denotes rejection of the hypothesis at the 5%(1%) level
Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating equation(s) at the 5% level
Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 1% level

3)Granger Nedensellik Testi

LGE' den LGDP' ye:

Wald Test:
Equation: EQ02

Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	2.984570	(2, 29)	0.0663
Chi-square	5.969140	2	0.0506

Null Hypothesis Summary:

Normalized Restriction (= 0)	Value	Std. Err.
C(3)	0.027987	0.065558
C(4)	-0.158622	0.064971

Restrictions are linear in coefficients.

LGDP' den LGE' ye:

Wald Test:
Equation: EQ03

Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	0.381826	(1, 29)	0.5415
Chi-square	0.381826	1	0.5366

Null Hypothesis Summary:

Normalized Restriction (= 0)	Value	Std. Err.
C(4)	-0.288477	0.466851

Restrictions are linear in coefficients.

ÖZGEÇMİŐ

1981 mart ayında İstanbul' da dünyaya gelmiştir. 1999 yılında Bursa Fatih Lisesi' den mezun olup aynı yıl Balıkesir Üniversitesi iktisat fakültesinde öğrenimine başlamıştır. 2004 yılında mezun olduktan sonra Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü iktisat ana bilim dalı yüksek lisans programında öğrenim görmeye başlamıŐ hala eğitime devam etmektedir.